

ТАРТЫС

Сегіз суретті, эпилогты пьеса

УАҚИҒАҒА АРАЛАСАТЫНДАР:

Х а с е н о в С ы д ы қ – қазақ институтының директоры.
А т ы ր а у о в Е с е н – институттагы партия үясының хатшысы. Жасы 25-26-да.

Ж ағ ы п а р о в Ф а н и – кіндік өкілі, өлкелік партия комитетінің мүшесі. Жасы 30 шамасында.

Ж а н т е м і р о в Ә б і ш – ірі қызметкер. Партия үясының бюро мүшесі, бір жағынан оқытушы.

М а л д ы ба е в И с а – жастар үйымының хатшысы.
Қ а д и ш а - үя бюросының мүшесі, батырақтан шыққан талапкер окушы.

Т е м і р б е к о в }   Белсенді жастар, партия жағындағы
О сп а н о в }   окушылардың басшылары.

Л а л а К ө п ж а с а р о в а – жақында ВУЗ бітірген.
М ү с і л і м К ө п ж а с а р о в – Лаланың күйеуі, үйымсыз маман.

Р а қ ы ш (Рахила) – медичка, жас, сұлу студентка.

Алашорда адам-
дары, бұрын іс
басында болған
бейліл үлтшыл-
дар, бұл күнде
осы мектеп оқы-
тушылары.

Н и я з о в С е й т к е р е й – жасы 42-де
Ж а м а н т а е в Б а т ы р ш а – 48-50-де
Б е й с е н о в С а б ы р – 35 жастарда

Н и я з о в а С а р а – Сейткерейдің қатыны.
Г ү л ж ә м и л а (Гуля) – Сараның сіңілісі, Әбішке тиген.
Қ ар п ы қ о в М а к с ү т – үйымсыз. Үлтшыл оқымысты,
бұл да оқытушы.

С ү л е й м е н о в }   Оқытушы жастар, үлтшылдың ықпа-
С ү л т а н о в }   лына түскендер. Сүлейменов басқа
ВУЗ-да оқиды, комсомол мүшелері.

Ю с у ф қ а р и (Қареке) – 45-50 шамасында. Атақты милләтші, ферғаналық.

Ж ө л е л ә ф е н д і – тұбі бұқаралық, жүргені, көргені көп, өте жырынды адам. Европаша зор білімді ғылым қызметкері, 33-те, сұлу жігіт.

Ш а й х а на шы, о қ у ш ы ж а с т а р, с у р е т ш і, б и ш і, ә н ш і ө й е л д е р, (о рыс ө й е л д е р і).

1-көрініс

Шайхана. Нар үстінде кілем, паластар. Қабыргалары қызылжасыл. Ілулі дутар, тамбыр. Жерде қазан-ошақ. Қазанда палау. Шайханашы анда-санда келіп қарап, аударыстырып кетеді. Нардың бергі бір шетінде кішкене үстел қойғызып, Жәлел, Сабыр шахмат ойнап отыр. Жақсы киңген суретші әйел шайхананың суретін салады. Жәлел анда-санда ымдал шақырып алғып қарап, күліл, қайтадан орнына жібереді. Нардың төріне таман жер төсек. Студент Оспановтың төсегі.

Ж ә л е л (*ойланып*). һа... а... не істесем екен сізбен?
Есінізде қалатын бір нәрсе істеуіме керек...

С а б ы р. Сіз оригиналды болуды тілейсіз, мен білсем.

Ж ә л е л. Әлбетте, әлбетте. Мен бұл жерде Толстой сөзіне қол көтеремін. Хақиқат: әрбір адам неповторимая комбинация¹. Мен де Шоралар хұқіметінің² “Пушка” папиросын жасап шығаратын фабригінен шыққаным жоқ (*Күледі*.)

С а б ы р. Рас, сіз ескі фирмадан шыққансыз (*Күледі*.)

Ж ә л е л. Иә, стандарт адамды жасап шығару методын большевиктер таптай тұрған кезде істеліп қалған ескі бір дана (*Күліседі*.)

С а б ы р. Құп, олай болса сол фирмадың маркасын оправдаты етіңіз. Өзгеше, өзгеше жүріс шығарыңыз...

Ж ә л е л (*бір жүріс жүреді. Сабыр қарсы жүреді*). Ә, сіз де менікін дұрыс дейсіз бе? (*Сынап қарайды. Бұл кезде Оспанов шығып, төсегіне етбетінен жатып, кітабын оқиды*.)

2-көрініс

С а б ы р (*Жәлелге құле қарап*). Әрине! Талапты ерге нұр жаусын! (*Күліседі*.) “Безумству храбрых поэм мы славу!”³ дейміз.

Ж ә л е л. Әмма, авторының удачный емес (*Бір атты үстап*.) Сол қатаңыз үшін мен сізді жазалаймын... Шах!.. (*Сабыр сасқалақтан королін тайдырады. Жәлел жылдам жүріп*.) Шах и гарде!.. Ха-ха-ха...

С а б ы р (*шұғыл қиналып, өкініп*). О-х-х! Қап, қап!..
(*Басын шайқап.*) Қайыр, сіздің атыңыз бір күшті дерт.
Шипасыз дерт.

Ж ə л е л (*мақтана қуліп*). Мен өзім де аттарымды бек
қымбат бағалаймын... (*Сабыр Оспановқа сенімсіз қарайды.*
Жəлел сезіп, жаңа шыққан тамбырышыларды шақырып,
“*тарт*” *деп ымдайды. Екі тамбырышы Оспанов пен бұлардың*
аралығына отырып *тартады. Суретші қызы тез соларга қарайды.* Жəлел оған тамбырышыларды нұсқап, “*суретін сал*” *дейді.*)
Бұл аттар өмірдегі, өсіреле бүгінгі біздің өмірдегі көп
жүрістердің өдісін үйретуі керек...

С а б ы р. Сіз бөгеуілді жеңіп, барьерден аттап жүргенді
ұнатастыз. Тұзу, жатық жолмен жүруді қанағат қылмай-
сыз, солай ма?

Ж ə л е л. Тұзу... жатық... Ол сіздердің тілейтін жолда-
рыңыз. Әмма, сіздерге тиғен жол емес. Ол выдвиженецтер
жолы... Ә, бізге шахмат атының жүрісін машық қылумен
қабат... бұндағы брат көп (*Күледі.*)

С а б ы р. Жарқ етіп көрініске шығып, артынан тасаға
тусу... Тағы шығып, тағы тусу... солай ма?..

Ж ə л е л. Иә, әр кезде керегінше, мүмкінінше... (*Ой-
ланып қуліп.*) Талмай, қалмай, салпылдай беруге біз қуатын
карьера жоқ...

С а б ы р. Жоқ, карьера тілесен де бұл ғұмырда оправ-
дать етілген, бәлки мақтаулы да жол. Біздің қазақтың бір
ескі ойшыл адамы айтқан: “Биік мансап – биік жартас...
Ерінбей еңбектеп жылан да шығады, екпіндеп ұшып қыран
да шығады” деп.

Ж ə л е л. О-о-о.. Міне, міне... Жақсы айтылған... қайт-
пайтын, көнбейтін күшті жалғыз!.. Протестімен жалғыз
турғып қалатын демоническая натура!¹⁴

С у р е т ш і ө й е л. Бұл өзіңіз туралы ма? Какое
самомнение? Ох, какое у вас самомнение, Жаляль Жафар-
ович! (*Жəлел қуліп*, “*қой*” *деген ишарат жасайды.*)

3-көрініс

Оспанов оқытпағанға ызаланып, бір кітабын тастап, екіншіні
алып, атып тұрып, декламациямен.

О сп а н о в.

Ше тәдбри, ей, мұслманан?
Кемн һудра не миданам!

Не баһрим, не бәрин өм,
Не тәрса, не яңуди өм,
Не өз мүлки Ырақи өм!
Не өз нақи қорасан өм!
Не гәбрәм, не мұслман өм...⁵

(Барлық жұрт аңырып қарайды. Жәлел күледі.)

С а б ы р. Не дейді мынау?.. Қазақ өзі.

Ж ә л е л (*кулін*). Жас жігіт өзін мұсылман да, кәфір де
емеспін, насырани, яхуди де емеспін, қорасан, ырақтан да
емеспін, кіммін дейді. Меніңше, ол шарық пакөлтесінің
талабасы (*кулін*) сөзі.. Ирандағы өзінше декаденттеу бол-
ған бір шағирдың айтқаны.

С а б ы р (*кулін*). Қара мұны!..

Ж ә л е л (*Оспановқа*). Барадар, шама бирбан парси
мигоин?⁶

О спа н о в. Айя, айқай, мән көм-көм мигой-өм!⁷

Ж ә л е л. Хұқ, бысыйар хұп өст!⁸

Ш а й х а н а ш ы (*Оспановқа сүйсініп қарап, күлін*).

Афірин!.. Жігіт сөн!

О спа н о в (*шайханашыга қарап қарқылдан күлін*). Ой,
тұрсіз! Олай дегенше палау бермейсің бе?

Ш а й х а н а ш ы (*сүзгімен майлы палауды қазаннан
көтеріп, қызықтырып*). Мәйлі, бераман!

О спа н о в. Әпкел. (*Қасына келеді. Шайханашы ақша
деп қолымен белгі қылады. Оспанов қалталарын қарайды.*)

Ш а й х а н а ш ы (*кулін*). Мазасызданба, мазасызданба,
мағлұм, онда жоқ... Онда шамал еседі (*Күледі. Жәлелдер
ақырын сөйлесіп отырады.*)

О спа н о в. Енді не аласың? Аш отырам ба мен?..

Ш а й х а н а ш ы (*Оспановтың етігін көрсөтін*). Беш
күн аш бараман!

О спа н о в. О-ой, тұрсіз... Сен менің барымды алдыш.

Ш а й х а н а ш ы. Мән түгіл, өзләрі ашады куу...

О спа н о в. Етігімді ақшага сатам... Кел ал... 30 сом...

(*Шайханашы басын шайқайды.*) Болмаса 30 күн палау бер...
(*Шайханашы күледі. Палауды көтеріп, көлбектете береді.*)

С а б ы р. Әй, сенің ақшашаң жоқ па? Мә, мен ақша
берейін.

О спа н о в. Сіз кімсіз?

С а б ы р. Кім екенімді не қыласың? Ал...
О с п а н о в. Әуелі айтыңыз...
С а б ы р. Бейсеновпыш...
О с п а н о в. Ә, қазинституттағы тіл молдасы...
С а б ы р (*kekemіn*). Молдасы...
О с п а н о в. Енді не, ғалымы ма?
С а б ы р. Е, ол көп пе?
О с п а н о в. Қоңыраулық, әрине... Қазақ тілінің бүгінгі тексерілуі мектеп грамматикасының ғана көлемінде ғой.
С а б ы р. Не дейсің, ей?.. Мынаның қеудесі қалай?..
Фарсы, орыс тілдері ғана ғылым дейсің ғой!
О с п а н о в. Әрине, олар ғылыми тексерілген.
С а б ы р. Мынау ше?!

О с п а н о в. Бишааралық стадиясы (*Жәлел күледі*).
С а б ы р. Ірімың жақсы екен, шырафым... Тіпті нет-кен ойшылсың, жаным-ау?.. Тағы дәлелдеп көрші.
О с п а н о в (*шұғыл сырт берін*). Уақыттым жоқ (*Аналар күледі*.) Е, тағы өлі кездесеміз... мен доказаттаймын, обосноватып берем өлі бәрін (*Жәлел, Сабыр күледі*.)
С а б ы р. Жарайды. Ақша ал...
О с п а н о в. Жоқ, алмаймын ғой мен сізден... (*Шайханашыга*.) Әй, түрсіз... 20 күн... (*Шайханашы басын шайқайды. Оспанов бұрылып кетін, төсегіне барып отырып алып*.)

Әз асман ше миңуани,
Дәр зәмин ше миңуби?
Гүнбір зұлым әст ән!
Шадр һайдал әст ин⁹

Ж ө л е л (*kүлін*). Ха-ха-ха! Үлкен оригинал мынау...
Палаусыз қалдырган кунақтар жерге Лермонтов гонениесін жасайды...

С у р е т ш і ө ў е л. Өте интересный студент... Мен суретін саламын (*Бұрылады, салмақ болады*.)

О с п а н о в (*шұғыл теріс бұрылып, кекемін*). Nein, meine Frau, ich Nill nicht!¹⁰

Ж ө л е л (*kүлін*). Тәжірибе... тәжірибе. Бар білгенін қолданып көреді. Sis sprechen auch Deutsch, genossen?¹¹

О с п а н о в (*теріс қараган бойымен*). Ich spreche Deutseh, aber ich spreche nicht Russisch¹².

Ж ə л е л (күлін). Қызық... жақсы номерлер тастайды
(Суретші әйелге.) Ол ырза емес.

С у р е т ш і ə й е л (күлін). Мен бәрібір саламын
суретін.

О спан о в. Тұрсіз, мынау қоя ма, қоймай ма?..

Ж ə л е л (әйелге). Сала беріңіз! (Күледі.)

О спан о в (шүгыл бүрылып, шарта жүгініп, екі мықы-
нын таянып, танауын ежірейтіп, көздерін бажырайтып
отыра қалады). Ал, сала ғой! (Жүрттың бері күледі.)

С у р е т ш і ə й е л (сала алмай, күліп отырып). Мен
бәрібір осы қалпыңызды саламын. Ах, какой вы смешной!
И чего вы испугались?¹³

О спан о в. Мен орысша білмеймін.

С у р е т ш і ə й е л. Неправда! Бәрібір мен саламын.
Сіз осы күйіңізде журналға басыласыз...

О спан о в. Е, тұрсіз! (Күлін, шалқасынан түсіп, қызга
қарсы бір аягының үстіне бір аяғын қойып, кітабын оқып
жатып алады. Жүрт күледі.)

Ж ə л е л (тамбырышыларға белгі жасайды). Олар тарта-
ды. Сабырга). Жә, институттарында қалай? Кадр даярлауға
жақсылап кірістіңіздер ме?

С а б ы р. Кірісіп жатыр жүргт. Иә, даярлаймыз кадр.

Ж ə л е л. Рас, бұларға кадр, кадр керек. Сенбейді сіз
бен бізге... Өздері соғып шығарған, әрбір винті белгілі стан-
дарт құрал керек оларға...

С а б ы р. Ол құралды біз де даярласамыз ғой! (Күліседі.)

Ж ə л е л. Мәселе сонда. Ал кадр жалғыз оларға ғана
керек емес... Бұнда осындай көп институт бар. Тәжік,
түркпен, біздің өзбек мектептері.

С а б ы р. Иә, оларда қалай істеледі?

Ж ə л е л. Һеммасында да ойланып, есептеп істейтін
көп-көп істер бар. Білесіз бе, бұның қандай шебер іс, қызық
іс екенін?

С а б ы р. Бұл майдан... Тартыс!..

Ж ə л е л. Міне, дұрыс айттыңыз... Бұның үстіңгі беті
емес. Ол шаулап, жалтылдаپ барсын барсын... Теренірек
сүнгініз. Подводное течениеисін сіз, сіздер менгеру керек.

С а б ы р. Біраз шикізат, сырье көп. Өнімді еш нәрсе
шығады дейсіз бе? Басқа өнімдірек...

Ж ө л е л (*куліп, жарыса*). Сіз министр емес, педагогсіз, Сабыр өфенди! Аздан үлкен, оңайдан қын. Бұлардың бірде-бірінің түйіні белгісіз, байқаусыз, езінен өзі болады...

С а б ы р. Көп күту, ақсақ қойдай көп бағу керек қой.

Ж ө л е л. Солай. Бірақ әр жерде почва қажет. Сонда ат жүрісінің тәжірибесін пайдалану керек.

С а б ы р. Бұл оригиналдықты іздеу болмас па?

Ж ө л е л. Оригинал, бірақ реальный іс... (*Оспанов тұрып, шайханашыга келеді.*)

О сп а н о в. Жө, болдың ба?

Ш а й х а н а ш ы. Беш күн аш бераман.

О сп а н о в. Жиырма күн (*Шайханашы басын шайқай-ды. Палауды аударыстырады.*) Ей, тұрсіз (*Шайханашы теріс бұрылып, күліп, басын шайқай береді.*) Бері қараашы (*Аздан соң.*) Жө!.. Мө, әпкел. Бес күн (*Етігін шешіп береді. Бір табақ палау салып алып, орнына қарай шайханашыны құшақ-тап алып келе жатып, тамбыр күйіне билейді. Орнына отырып, жеп жатады.*)

С а б ы р. Мен сізді біздің саясатшылармен таныстырам.

Ж ө л е л. Құп, һөммасымен де. Мен мұндағы партий-ный қазақ жігіттерін және Батыршаларды білемін...

С а б ы р. Ә, солай ма?..

Ж ө л е л. Мен білмейтін кісілер Орта Азияда аз. Жаңа-да келген сізлерді ғана білмеймін... білмесем...

С а б ы р. Дұрыс, таныс еместеріңді айтарсыз... Сөйлесіп көріңіз олармен де...

Ж ө л е л. Қазақ интеллигенциясы мені интересовать етеді. Біздерде олардан қашатындар да бар... Әмма мен ондай емеспін.

С а б ы р. Бізде де өртүрлісі бар. Көрерсіз. Бірақ тіл, емле, термин жайы, институттар тәжірибесі... Ортақ мәселе көп қой... істесе көрерміз, танырсыз.

Ж ө л е л. Біздің Юсуф қари да сіздің адамдармен та-нысуды тілейді.

С а б ы р. Ә, ол осында ма қазір?

Ж ө л е л. Осында.

С а б ы р. Тіпті жақсы, онда бөрімізді де таныстырыңыз...

(*Темірбеков кіреді. Сабырмен басын шұлғып амандастып отеді. Оспановқа барып күлісіп, өзілдеседі. Қасық әкеліп, оған да палау жегізеді.*)

4-көрініс

С а б ы р (*Жәлелге*). Мынау жайсыз адам... ананың да беті байқалды енді.

Ж ә л е л. Ә. (*Күліп*) Ол қызық, қызық жігіт...

С а б ы р. Мен кеттім (*Қоштасып кетеді*.)

Ж ә л е л (*суреші өйелдің қасына келіп, салғандарын қарап, студенттерге естірте*). Міні, дұрыс. Орта Азия баспасының бетінде бұндай әсөрләр басылса дұрыс. Кеңес баспасына лайықты реальный шырық. Кеп суретшілер не істейді? Шикари, паранжы, минарет. Буржуазный Еуропаның обыватель воображениесі¹⁴ керек қылған экзотика шырқын суреттейді...

С у р е т ш і ә й е л. Сіз маған дүниені тануға көп жәрдем етесіз, Жәлел Жафарович!

Ж ә л е л. Аяя, сіз бен біз нашар союзник боламыз. (*Қолтығынан алып*.) Сол үшін сіз маған редакциядағы ортақлардың жаңалық секреттерін айттыңыз. Мен олардың бәрін білем гой. Жүріңіз... (*Артына бұрылыңқырап*.) Ә, мына студентті салдыңыз ба? (*Күледі. Оспанов теріс қарайды, Темірбековке де теріс қара деп, теріс қаратады*.)

С у р е т ш і ә й е л (*күліп*). Жоқ, салдырмады... чудак. Қош болыңыз, студент (*Оспанов саусагының үшін сілтейді. Кетеді*.)

5-көрініс

Т е м і р б е к о в (*бұрылып отырган қалпында күліп*). Бұне бүйрекің? (*Оспанов тез бұрылып, палауды өзі согып жатады*.) Енді қашан... Бұрылуға бола ма, жоқ па?

О сп а н о в (*өтірік кейіген болып*). Тұра тұрмайсың ба, түрсіз. Кетсін...

Т е м і р б е к о в (*бұрылады, палау желініп қойған*). Бұның нең, әлгілерге неге олай істейсің?

О сп а н о в. Е, сүйкімсіз кісілер... Жақсы жігіт болмай-ақ қоям соларға.

Т е м і р б е к о в. Мына Жәлел де ғылым қызметкері гой.

О сп а н о в. Иә, Бейсенов те солай. Сонымен ашына-жай көрінеді... Кешегі саясат күрган алашорда бүгін ғылым-дағы алашорда болған гой...

Темірбеков. Ә, институттарды торыған бөрілер дейсің гой.

Оспанов. Мен олардың “ғылымым, табысым, енбегім” дегеніне табынғым келмейді. Искренний ісі жок. Қай саланы ұстаса да, пүшпағынан ұстап бір үңгірге тартады (*Kүlin*.) Сондықтан мен кейбіреулерімен кездескенде әдейі шалтарына от тастап қоям. Тулататын сөздермен!..

Темірбеков. Мәселе сөз дегенде емес. Оған мәз болма енді, істе кездесуге тура келер. Мен сені әдейі Есенге ертіп барып сөйлескелі келдім.

Оспанов. Немене, мен онда қызметте жоқпын гой!..

Темірбеков. Жоқ, болсаң енді боласың. Біз басқа ВУЗ-дарды бітірген, бітіруте айналған комсомол, партийштер активін жаңа институт айналасына тартпасақ болмайды...
Оспанов. Е, хасеновшілер де қыбырлай бастады ма?

Темірбеков. Қыбырласын-қыбырламасын, бәрібір кам керек. Жүре сөйлесеміз... жур...

Оспанов. Жүр (*Тұрып қамданысады. Оспанов журіп бара жатады. Аяғында галифе шалбарына киген шебелет*.)

Темірбеков. Ой, мынауың не? Етігің қайда?

Оспанов. Е, жүре бермейсің бе, бас-аяғыма қарап, түрсіз, сені қатындыққа алғалы түрған кісі ме мен...

Темірбеков (*тоқта*). Өй, безобразие мынауың... етік қайда дейім? (*Пауза*.) Айт!..

Оспанов (*тоқтап*). Етік пе, етік қазір (*Шайхана-шыға қарап, көзін қысып*.) Тащмат ака, екеумізде шын оборттағы капитал!.. (*Саусақтарын айналдырып*.) Товар – ақша, ақша – товар... Палау – етік, етік – палау... (*Екеуде күліседі*.)

Темірбеков. Тағы да ма... Түү, без-з-образие!.. Жарайды, бітсін енді бұл. Білдің бе, соңғы рет. Немене елге, жұртқа күлкі боп (*Шайханашыны шақырып an, ақша беріп, етікті өтпреді*.)

Оспанов (*күіп жатып, кекетін*). Соңғы рет... Құдды мен ішіп қойған кісі... Кінәлі мен деп білесің бе?

Темірбеков. Енді кім?

Оспанов. Стипендия жібермейді. Наркомпрос, түрсіз! (*Күліседі. Шығып кетеді*.)

Шымылдық.

ЕКІНШІ СУРЕТ

Сахна екі бөлме. Оң жақтағысы – партячейка хатшысы Есеннің кабинеті. Екіншісінде – жастар үйімінің хатшысы Малдыбаев. Бөлмелер арасында есік. Бұдан басқа екеуінен сыртқа шығатын есіктегі де бар. Қабыргаларда кесемдердің суреттері. Үакиға екеуінде кезек-кезек. Жарық та солай өшіп отырады. Әуелде Есен бөлмесінде жарық жоқ. Малдыбаев өз бөлмесіне келіп, қатуланған жұзбен қағаздарына туýіледі. Аздан соң Әбіш Жантеміров кіреді.

1-көрініс

Ә б і ш. Не хабарлар?

М а л д ы б а е в. Ә, Әбеке, бұнда біраз әңгіме бар. Отыр.

Ә б і ш. Қош (*Отырмайды. Үстелге етбетінен артыла жатады.*)

М а л д ы б а е в (*ақырындау*). Жаңа Темірбеков пен Есен оқушылардың барлығын қайта қарастырып шығамыз. Приемда арамсирақтар толыпты деген әңгіме шығарып отыр.

Ә б і ш. Өздері бастай ма, нұсқау бар дей ме?

М а л д ы б а е в. Кіндіктен қағаз бар дейді. Бірак мәселе онда емес. Темірбековке бір белсенділік көрсетіп көріну керек сиякты.

Ә б і ш. Себебін, дәлелдерін айта ма?

М а л д ы б а е в. Сөйлес, айттар өзіңе. Тегі Темірбековтен мұнданай іске бөгет шықпаса, көмек шықпайды.

Ә б і ш. Шұғыл байлау жасамай тұра тұр. Аңысын андау керек шығар. Қорытынды жасауга ертерек. Бұл сондай мәселе емес пе?

М а л д ы б а е в. Е, ол рас қой. Мен де қарсымын дегенім жоқ.

Ә б і ш. Иә, ол солай, ортақ¹⁵, өзгелері не дер екен? Ашылады ғой.

М а л д ы б а е в. Өзіңнің пікірің қалай? (*Күледі.*)

Ә б і ш. Ойлану керек. Жеңіл мәселе емес (*Лала кіреді.*)

2-көрініс

Ә б і ш (*шұғыл бұрылып, салғырттау өзілқой пішиімен*). Ә-ә... мархаба... мархаба¹⁶ (*Екі қолымен орындықты*

көрсетеңді.) Мұсілім ұзатып салды ма бұл жерге шейін, жоқ жападан жалғыз өзіңіз келдіңіз бе, өлде тағы да (*Бәрі күліседі.*)

Л а л а. Қо-ойынызышы, Әбіш! Қоймайды екенсіз тіпті бір нәрсені.

Ә б і ш. Е-е, ұзатып келетіні бекер ме еді? Соны ғана айтам, ортағым Лала.

М а л д ы б а е в. Ұзатса не айыбы бар екен. Дауласса-нызышы, Лала!..

Ә б і ш. Әлбетте, әлбетте... Келсе ере келген өзінің ері.

Л а л а. Бүйте берсөңіз мен ренжімін сізге, Әбіш. Шын айтам. Немене сіз мені преследовать ете бересіз¹⁷?

Ә б і ш (*Күліп, құбылып, Лаланың алдына үіліп, көзіне қарап*). Алла сақтасын, олай деменіз. Преследовать деген үлкен файып, біраз кемітіуінде болмас па екен? (*Күледі.*)

Л а л а (*Қоса күліп, еркеленіп*). Болмайды... болмайды... Айыптысыз. Кешірім жоқ (*Түрекеліп жақынданап*). Білесіз бе?

Ә б і ш (*Жарыса, түсін салқындастып*). Сіз комсомол кандидатысыз. Партиялық жолдасымыз барабарында. Енесі тепкен құлынның еті ауырмайды. Біз кейбір сондай жайларды айтуга мәжбүрміз де, ортағым... (*Арқасымен Малдыбаевты масалап, Лаланың бояулы ерінін нұсқан.*) Мәселен... мәселен... (*Жөткіреді.*) Айнаңызды алып қараңызшы!

Л а л а (*Қырланып*). Вы опять за старое?¹⁸

Ә б і ш. Ну, возможно ли?¹⁹ Айтпап па едім, қазір партия мен комсомолдың біріккен жиналысы (*Лала айналып кетіп, айнасына қарап, ерінін сүртіп жатады. Әбіш теріс айналып, ақырын сылқ, сылқ қүледі.*)

Л а л а (*Қайта айналып*). Әбіш, мен сізben сөйлеспекші едім (*Әбіш салқындау жүзбен айналып, Малдыбаев қасына барып ақырын сөйлесіп тұрады. Бір қагаздарды бірге қарасады. Лала дал болып тұрып, төмөншіктеп басылып қалады. Бөлмеге еki-уш комсомол кіреді. Малдыбаевқа жақындейдьы. Бұл болмеде жарық, өшеді. Есен болмесі.*)

3-көрініс

Бөлмеде Есен, Темірбеков, Оспанов қағаз қарасып отыр. Осында директор Сыдық кіреді. Сүр костемі бар, ақ жағалы, салмақты, нығыз. Отыргандар орындарынан тұрып қол беріседі.

Сыдық. Наркомпростың кешегі қағазы не?

Есенді. Мінеки, Темірбековте, оқып танысады!

(*Темірбеков үндемей ұсынады.*)

Сыдық. Не дейді бұлар?

Есенді. Оқушылардың составын тыңдан анықтап зерттәндер дейді. Қолайсыз болса ірікtenдер дейді.

Сыдық (*kekemіn*). Жараиды. Барлығы Қазақстан ағарту орындарына келсе, жаңа ғана аз-мұздап оқушы санын құрап іске кірісп отырсақ, енді тағы қиқы-жиқы қылмақ қой.

Есенді. Оқып шықсаншы, сөйлесермі!..

Сыдық. Бір тәуір істі тұтасымен тәуір қылып істеп шығу мүмкін бе? Не қылса да бір жерін бірдеме қылып былықтырып, қирандаға салу керек қой... Ниеті тазарту жүргізбек шығар?!

Темірбеков. Онды дәлді айтпапты, бірақ сондай қорытынды шығаруға болады.

Сыдық. Жо-о-қ. Ондай қорытынды шығарылмайды. Бұл ВУЗ совпаршколы емес! Мұны да өлденеге ұқсатып, ертең “анау бай баласы, мынау ақсүйек баласы” деп, оқушылар бірін-бірі көрсетіп, пәле-жала жауғызын дейді ғой... Бірінің үстінен бірі. Біздің бастауыш, орта мектептер ең алдымен сондай тәрбиеге үйрететін оқушыларын...

Оспанов (*Темірбековті салып қалып*). Апрай, бұл ВУЗ дегенің осындағы қасиеті болады екен- ау. Бұжарықтық?

Сыдық (*Timirejин*). Е, не болты?..

Оспанов. Жоға, дейім-ау... (*Темірбековке*) Директор жолдастың айтуынша, бұрын рауи сайтан өке-шешеміз болыс, би бола қалған болса, енді бәрі салауат екен ғой... Мұнда келген соң тегі арылады екеміз ғой багаж пәлесінен? Бұл, ВУЗ атмосферасы деген осы екен-ау, тегі (*Темірбековті тұрғын*.) Солай ма, ей, айтсаншы сен, тұрсіз?!

Сыдық. Иә, атмосфера болса сол, бәсеке... ВУЗ ең алдымен төс табандаган еңбек, талап, ілім іздеу атмосферасын жасап алсын. Сайлау басы, штат таласына мұны айналдырмау керек.

Темірбеков. Бұның бәрі артық сез емес пе? Тазарту керек болса, ол партияның нұсқаған бағытынан

кеңес тәрбиесінің көздеген мақсұтынан тумай ма?

Сыдық. Орыс ВУЗ-ындағы тәжірибелі бізге қолдану түгіл, әзір сейлеуге де ерте. Оны істеуден бұрын әуелі ВУЗ түргышып, соны 5-10 жыл жасатып, жетілтіп ал.

Есен. Әуелі оқып таныс. Пікір алдысармыз.

Сыдық. Бұны даурықтырып жарияладамандар... Мен крайком, кульпрофқа, Наркомпросқа хат жазып анықтаймын, шешемін.

Есен. Біз мұны партия ячейкасында талқылаймыз. Коллектив қорытындысы содан кейін белгілі болады...

Сыдық. Ө, солай дейсің бе?.. (Пауза.)

Бірнеше шәкіртер кіреді. Жарық өшеді. Малдыбаев бөлмесіне ауысады.

4-көрініс

Бұрынғы үшеуі.

Әбіш (Лалага). Менде жұмысым бар дедіңіз бе?

ЛАЛА. Иә, мен сізben өлгі Мұсілімнің інісін стипендияға алу туралы сөйлеспекші едім (Есік ашылады. “Ә-ә, мұнда екен гой” деген дауыстардан соң Батырша, Сейткерей, Сабыр кіреді. Құлісін, жайраңдасып келеді. Берінде де көзілдірік.)

Әбіш (Лаладан сырт айналған беріп). Қазір...

ЛАЛА. Әбіш, тыңдал бітірсөнізші!

Әбіш (Лалага). Сабыр, ортағым, сабыр (Келгендерге құліп.) Қош келіпсіздер, комсомол жолдастар (Тегіс құліседі.)

БАТАРША (көзілдірігі арқылы сузе қарап). Әй, Сейткерей-ай, қылдың-ау сен-ақ! Айтпап па ем комсомолдар үйіне қайдан барам деп (Малдыбаевты көрсетіп.) Тек мына Иса отырган соң ғана келдім. Эйтпесе Темірбеков отырсыншы... осы үймен үйірлігім жоқ тіпті, үйір болмаймын да және (Күліседі.)

СЕЙТЕРДЕЙ (ақсиып құліп, Малдыбаев пен Әбішке тәніп). Бұл кісі баяғы жасым өтіп кетті, маған не қылады, көрі өтіп жатқан жоқ дейді гой, байқаймысың, Иса! (Батыршага Есен бөлмесін көрсетіп.) Мынау үйге қалайсыз? Кәне, шыныңызды айтып көріңізші ол туралы (Күліседі.)

М а л д ы б а е в . Иө, айтқан соң ол үй туралы да айтыңыз...

Б а т ы р ш а . Жо-о-қ, айтпайым ол үй туралы (*Күлісін*.) Сендер пәлелеге интересіндер-ау кісіні. Қалайсындар өздерің?

Ә б і ш (*монтансып құліп*). Әлті бір сөзіңді біз ғана естик-ау, тегі (*Ақырын құледі*.)

Б а т ы р ш а . Қарашы тіпті бұлармен қалжыңдауға да болмайды...

С е й т к е р е й (*жузін томсартып Исага*). Жө! Әлгі соңғы бес баланы не қып сандалтып қойдындар, қарағым-ау?

М а л д ы б а е в (*Есен бөлмесін көрсөтін*). Шешпей отырган мына жақ. Жаңа да сөйлестім, кейін-кейін деседі.

С е й т к е р е й . Бұ не өзі?

Ә б і ш. Олар жайы басқа бір тыңдау әңгімемен қосылатын көрінеді. (*Қатар бөлмені көрсөтін*.) Бұл жақта анықтау керек. Мен білейінші сол жайларды (*Есен бөлмесіне қарай басады*.)

С а б ы р . Жүріндер, біз де барайық (*Жортта құледі*.)

Б а т ы р ш а . Е, сенің не ақың бар онда, қалай осының өзі?

С а б ы р . Маған еріндер, жүріндер... (*Иса барлығы Есен бөлмесіне кіреді. Лала Әбішті бөгөп қалады*.)

Л а л а . Әбіш, маған не айтасыз? Тыңдағыңыз келмей ме мені, немене?

Ә б і ш (*куліп жіберіп, жылы ұшырап*). Мыналар әңгімесімен бірге шешіледі ғой. Апырай, маған дегендे ылғи өкпенізде қолыңызға ұстап тұрасызы-ау...

Л а л а (*өңі жылының*). Білесіз бе, өкпелемеймін ғой мен сізге (*Бір нәрсе дәметкендей жақындаій береді*.)

Ә б і ш (*шұғыл салқынданап, бұрылып*). Қайыр, өзірше! (*Лала оңашада тұтанаңып, қиналып қалады. Бұнда жарық, өшеді. Есен бөлмесінде*.)

5-көрініс

С е й т к е р е й (*Есеге келіп*). Шырактарым-ау, әлті бір бес баланың әңгімесін неге шешпейсіндер?

Т е м і р б е к о в . Шешілмес дейсіз бе? Шешілер, неге асықтыңыз?

С е й т к е р е й. Жақсы ғой олай жұбату. Сол баланың бірі менің үйімде жатыр. Оның фамилиясы Ниязов болғаны болмаса менің жақын інім емес. Алмасандар айтындар. Мен қайтарамын. Бірақ естерінде болсын, ол да, ана басқа төртеуі де ете жақсы оқиды. Зейінді балалар.

Ә б і ш. Иә, бәрінің де әзірлігі жақсы, шетінен зерек балалар көрінеді.

М а л д ы б а е в. Оқытушы орыс профессорларының да олар туралы отзывы жақсы.

Т е м і р б е к о в. Әрине, ол солай болады ғой...

С е й т к е р е й. Құдайдың құдіреті-ау, бұл енді не өүре? Бірсес бала табылмайды. Зейінді, жақсы дайындалған балалар табылса, сыннықты сылтау қылады?

Т е м і р б е к о в. Сейткерей ағайдың інісі болса, әрине, жақсы дайындалған болар (*Күледі. Қадиша кіріп отырады*.)

С е й т к е р е й (қатайып). Е, қарагым, дертің сол болса, айта отырсаңы сүйтіп. Мен ВУЗ-ға оқытушы болсам, ол менің туысқандарымның стипендияға, мектепке алынбауына себеп болса, ол бір жақсы тәртіп қой. Тегі... Жалпы тәртіп бойынша ғылым қызметкерлерінің балалары жұмысшы балаларымен қатарға жуық алынады.

Б а т ы р ш а. Орыс ВУЗ-дарының тәртібі сол. Бұл, тегі, бәрімізге тиетін әңгіме. Ашып айтындар. Сондағы жол қалай болмақ өзі?

С е й т к е р е й. Егер бәріннің пікірін осы болса, мен онда бұл мәселені кіндіктің, Наркомпростың алдына қоятын боламын. Әйтпесе бұл не өзі? Тегі, бізге қызмет істеге мүмкін бе, жоқ па деген әңгіме келеді ғой түбінде... Сөздің шынын айту керек қой.

Б а т ы р ш а. Рас. Баламыз, інімізді оқытуға бөгет жоқ деп журміз. Көрініздеріші, орыстың профессорларын! Кімін аласың, қаніki! Өз баласы былай тұрсын, айта берсең қатыныңың барлық жақындары да солардың атымен оқиды. Ал, кім еді олар? Бәрі де кешегі орыстың ақсүйектері, черносотенцы, айта берсең...²⁰

С а б ы р. Ал, дауласындары Батырша ағаймен.

Е с е н. Дауласпай-ақ қояйық. Сіздер үйіп-төгіп талайды айтып жатырсыздар. Бірақ мәселе бұл арада ғана шешіле қалмайды.

С е й т к е р е й. Енді қашан шешіледі, қайда шешіледі?
Е с е н. Шешілгенше өзірше оқи берсін...

С ы д ы қ. Оқи берсін де өзірше. Түбінде жақсы оқитын нәрлі окушылар қаңғырып қалмайды ғой. Қалдырмайды. Тегі, бұл алғашқы наборымыз дайындық жағынан жаман емес. Орыс профессорлары тегіс мақтайды.

Ә б і ш. Бәрінің де оқуға талабы, құмарлығы ерекше. Жігіт тегіс...

Б а т ы р ш а. Е, ол солай болу керек қой. Қазақтан ой қызметіне табанды, зейінді елі жоқ қой түріктің. Әлі көрерсің, 4-5 жылда осының көбі ғылым қызметкери бол шығады.

М а л д ы б а е в. 4-5 демейік, 10 жыл дейікші.

Б а т ы р ш а. Жоқ, тіпті бес те жетеді. Болады бәрі де ғылым адамы. Солай деп миландыра беріндер қайта...

С ы д ы қ. Рас, сенімін өсіріп отыру керек. Әйтеүір Қазақстанның бүгінгі барлық ісінің осыдан үлкен игілігі жоқ. Осы істің бірде-бір керегіне жараганымыз өзімізге зор жұбаныш, зор мақтан.

Б а т ы р ш а. Рас, 7-8 жылдың ішінде қазақта да ВУЗ туып үлгірді. Бұдан артық не тілейміз революциядан...

Ә б і ш (құліп). Өздерінізше жақсы-ау, бірақ осы “қазак, қазақ” дей беретініңізді қайтсек еken? Өзіңіз мақұлдаған революцияның бірден-бір негізі интернационализм еkenін байқамай кететініңізді қайтеміз?

Б а т ы р ш а. Онысын өздерің қоса бересің ғой (*Күліседі.*) Эй, сендер тіпті болмайды еkenсіндер.

С е й т к е р е й. Ылғи кісіден сығып аласындар да отырасың деңіз (*Күледі.*)

М а л д ы б а е в. Неге, наоборот, біз сығып алмай, өздерініз айтатын болыңыздар...

Б а т ы р ш а. Эй, білмеймін, қарағым, айттым ғой мен әйтеүір...

Ә б і ш. Эй, жарықтық-ай, баса алмайсыз да тұрасыз-ау...

С е й т к е р е й. Иә, кібіртікеп мұз басатындей болып (*Күліседі.*)

Ә б і ш. Сабыр не дер еді? (*Сабырга.*) Қане, сейлесеңші?

С а б ы р. Мен бе?

Б а т ы р ш а. Иә, сен, қане, жассың ғой, сен айтшы...

С а б ы р (*салмақпен*). Мен айтсам шынымды айтам. Оқыса қазақ оқысын. Өзгенің қамын жеп не жыным бар (*Өзгелермен бірге құліп*.) Мен коммунист емеспін: анда-санда қазаққа деп тиғен бір болымсыз сыбага болса соны да бүйрыңыз деп үлкен ауылға ұсынбаса тамағынан ас өтпейтін.

Б а т ы р ш а. Ақырын-акырын, сен тіпті ұзап кеттің ғой...

Ә б і ш. Бұл болса сөйтеді. Тегі, осыдан бойыңызды аулаққа салыңыз.

С е й т к е р е Ѽ (*куліп*). Рас, осының отына қүйем бір күні. Жолдастар, міне айтқаным, мыналарыңдан аулакпаз. Емдендер осыны, қарашы айтып отырғанын!

Б а т ы р ш а. Мынау құбыжық екен. Мен кеттім мынадан. Ал, міне, куә болындар...

Ә б і ш. Үрікті ғой мына кіслер шетінен сенен (*Күліседі*.)

С а б ы р (*қалжақтап*). Үндеме, біздің өзара саясатымыз қандай екенін қайдан білесің. Бұл кіслер солай дұспан көзі қылмаса болмайды. Ролім солай (*Бөрі күліседі*.)

С ы д ы қ (*куліп*, *Батыршага*). Ал, енді қайттыңыз...

Б а т ы р ш а. Яптырай, мынау не деген күйелі көсе еді. Мен білмеймін, танымаймын бұл Ақмола, Семейінді... Мұның тілін мына Сейткерей біледі.

С е й т к е р е Ѽ (*куліп*). Жарайды... жарайды (*Сабырга*.) Ал мына кісі үйтетін болса, тағы не десіп едіңдер. Шығар бәрін де... (*Сабыр ақырын құле береді*.)

Т е м і р б е к о в (*сагатына қарап*, *Есенге*). Жә, жиылыс бола ма, жоқ па?

Б а т ы р ш а. Әй, мыналардың жиылысы бар екен ғой, кетпейсіндер ме?

С е й т к е р е Ѽ. Иә, кету керек...

О сп а н о в (*кекемтіп*). Жоқ, кетіп қайтесіздер... (*Қадишиага жауырынын қысаңдатып қалжақтап*.) Тілеуің бергілер, мәз қып тастады-ау өзімізді құлдіріп (*Қадишиага*.) Солай ма... менің арқамда өркешің өсіп қалмады ма екен... байқашы... (*Сейткерейлер қозгалады*.) Жо-жо... кетпеніз... (*Қадишиалар құледі*.)

С а б ы р (*Сейткерейлерге өтірік түсін суытып*). Кеткен несі? Отрындар, өнгімелесейік, қайда баrasындар?..

О сп а н о в. Бәсе, бәсе, оңаша сөздері болса шығып кетіп сөйлессін өздері, әйтпесе неменесі бар? Сөйлесе

берсін осында. Солай дейсіз ғой... (*Жұрт құлед. Сейтке-рейлер кете береді.*) Отырың... отырыңыз... (*Аналар шығып бара жатқанда.*) Е, түр... түр... түріңіз жоқ (*Үйымсыздар кетеді.*)

С ы д ы қ (*Есенге*). Мен біраздан соң келемін, бастай беріндер (*Ketedi*.)

6-корініс

Қалғандар.

Қ а д и ш а. Жиылысқа ана жақтан келіп отырғандар да бар ғой, мұнда сыймаспзыз.

М а л д ы б а е в (*шығуга ыңгайланаңып*). Рас, со жақта босын, мен қазір сонда келемін (*Ketedi. Оспанов, Темірбеков, Қадиша да кетеді. Есен, Өбіш артта кетіп бара жатқанда Гуля мен Рақыш кіреді.*)

7-корініс

Г у л я (*Өбішке*). Ә, сен мұнда екенсін, біз іздең жүрміз.

Ә б і ш (*Рақышты Есенмен таныстырады*). Мынау Рақыш, танысындар. Мына Гуляның жақыны. Менің бір жақсы оқитын балдызым (*Рақыш жақсы күнген, сұлу, өдеп-пен амандаласады.*)

Е с е н. Рақыш туралы естіп едім...

Г у л я. Иә, анада мен айтқан едім ғой.

Е с е н. Гуля, бұл кісі сіздің жақын туысқаныңыз ба?

Г у л я. Неше ата болса жақын дер едіңіз? (*Kүліп.*) Рақыш неше ата едің?

Р а қ ы ш (*kүліп*). Білмейім, бірқатар бар шығар.

Е с е н. Яптырай, атаны мен айтқан жоқ едім. Өз воображеніеңізben қосып ап, маған күлесіз-ау. Міне, коварство...²¹ (*Бәрі күліседі.*) Жарайды, әйтеуір ескілікті соккеніңіз ғой. Арыла берейік сөйтіп ескіліктен...

Г у л я (*kүліп*). Бәлі... ниетіңіз дұрыс-ақ, қадамыңыз қайырлы болсын!

Е с е н. Жалғыз менікі емес, сіздікі қоса қайырлы болсын! Мен Рақыштың туысқандығы жақын ба, подругалығы жақын ба дегенді ғана сұрамақ едім.

Р а қ ы ш. Сол соңғысы жақын.

Е с е н. Ә-ә, дүрыс, қалай, жақсы орналастыңыз ба?

Р а қ ы ш. Рахмет, өзірше теріс емес.

Ә б і ш (*Рақышқа*). Мінеки, осымен ашна болдыңыз.

Енді ағалардан жәрдем керек болса, осылайша келіп тұра-
сыз, кенайы...²²

Р а қ ы ш. Не дейсіз, үқпайдым... Өзбек боп кеткенсіз
бе өзініз, қалайсыз?

Ә б і ш. Аллаға шүкір, өзлөрі өм шұндақ болса ғажап
түгіл, кенайы Рақыш! (*Күліседі*.)

Г у л я (*Әбішке*). Біз саған келген едік. Біразырақ ша-
руа бар. Мойын бұрсаңыз не етер еken?

Е с е н. Бәсе, неге келдің, не жөнің бар деп сұрамас па,
тіпті....

Г у л я. Дәрежелерінізге қарай нығыздық болады ғой
сіздердің бәрінізде де... Тек сізді бір мықтап қолға алатын
келін табылса еken.

Ә б і ш. Сүйт, сүйтіп өшінді ал Есеннен.

Е с е н. Сүйтіп бір көрсөнізші, Гуля, бірақ сол күнде де
кім жеңері екі талай! (*Күліседі*.)

Г у л я (*Әбішке*). Қане, жолдас, мүмкін бе еken сізді?

Ә б і ш (*тагызым етін*). Алдияр ханым! (*Күлісін Рақыш,*
*Әбіш, Гуля бір кетеді. Есен шыга бергенде Темірбеков, Оспа-
нов, Қадиша қайта кіреді*.)

8-көрініс

Е с е н (*тұрган бойында*). Жә, жолдастар, желдер қай
жақтардан қалай-қалай еседі?.. Мен өдейі бүтін сендер
көлемін көре түссін деп қарсы ескем жок! Ал, осындақ
құйындарға қарсы дайын ба біздің парустар!?

О сп а н о в. Иә, бұл кемешілер тілінде открытое пла-
вание.

Қ а д и ш а. Таң емес... Сыдық Хасенов директор, со-
дан бәрі шешіледі. Хасеновшілдік бұнда да үяламақ...

Т е м і р б е к о в. Ол ғана болмас әлі, одан көрі теренірек
қарau қажет шығар...

Е с е н. Рас... Тұп тамырына шейін көрінсін, сондық-
тан әлі де біз бұның өрістегенін көре тұрайық... Бірақ тар-
тыс басталды... енді тәрт кезді түгел тігіндер.

Т е м ір бек о в }
К а д и ш а }

Рас, рас...

Е с е н. Ал, жиналысқа жүріндер (*Ана үшегі шығып кетеді. Есен бәзегеліп қалады. Шам өшеді.*)

9-көрініс

Малдыбаев бөлмесіне жарық туседі. Мұсілім, Лала кіреді.

М ү с і л і м. Мынау қайда? Жоқ қой.

Л а л а. Тоса тұрайық... келер (*Есен шығады. Мұсілім, Лала екі жағынан жалпылдан, жағына келіп қол беріседі.*)

М ү с і л і м. Біз сені, сізді көрмекші едік...

Е с е н. Иә, не айтасыз?

М ү с і л і м. Менің осында бір ағайыным бар той. Көпжасаров ол да. Соны стипендияға алғызулатыңызды сүрмақпаз... Өз өке-шешесі кедей...

Л а л а (*Мұсілімнің соңғы сөздерімен жарыса*). Біздің пәтеріміз тар той. Өзіңіз білесіз.. бізде тұруына мүмкін емес.

М ү с і л і м (*жарыса*). Барар жері тағы жоқ. Өте қын бол тұрганы.

Л а л а. Тіпті қын бол тұр.

Е с е н (*Лалага*). Сіз қазір комсомолдар жиылсынына бармайсыз ба?

Л а л а. Е, иә, әрине... барам той... барам.

Е с е н. Е, барсаңыз сонда сөйлесерміз... Қазір асығыс.

Л а л а. Жақсы, жақсы...

М ү с і л і м. Лелечка! Сенің әлі собранияң бар ма еді.

Л а л а (*құбылып*). Ну да, конечно! (*Қырынан қарап*.) Я же говорила тебе?

М ү с і л і м. Қашан айттың?

Л а л а (*қабагын шытып*). Ну вот еще! Тағы бір нәрсе айттарсың? (*Есенге күледі*.) Қайда баратының бөрін міндетті ме айта беруге мен саған?

Е с е н. Бәсе, десенізші (*Журе береді*.)

Л а л а. Ну, идемте, олай болса! (*Артынан ере береді. Есен кеткеннен кейін Мұсілімге бұрылып, ашумен жерді теүіп қалып*.) Только и знаешь ставить в неловкое положение, что подумает?.. А еще претендует кого-то разыгрывать из себя!¹²³

Мүсілім (өңі қуарып сасқалақтап). Ну, Лялечка,
Лялечка! (Лала тілін шыгарып ашумен мазақ қып, шұғыл
бұрылып, есікті тарп беріп жауып шығып кетеді. Мүсілім
аңырып, күрсініп тұрып қалады.)

Шымылдық.

ҮШІНШІ СУРЕТ

Сыдықтың пәтеріндегі кабинеті. Аздаған кітаптар. Салмақ-
пен тартқан пианино даусы естіліп тұрады, күй “Елім-ау”. Есік
қағылады.

1-көрініс

Сыдық. Кіріңіз. (Малдыбаев.) Есенбісін, Иса! (Тұрып,
қолын береді.)

Малдыбаев. Мен бірер мәселе туралы сізben пікір
алысайын деп келем.

Сыдық (қасына отырып). Иә, алышайық. Не туралы?

Малдыбаев. Әңгіме мына Есен мен Темірбековтер
көтеріп жүрген мәселе туралы.

Сыдық. Иә, қош (Малдыбаевтың шығынан ұстап.)
Рас, менің алдын ала айтып қоятыным: қазір бір бармақ
жерім бар. Қазір қысқаша ғана сойлесейік, кейін бұл ту-
ралы мен сенімен толық сойлесемін. Иә, айта бер...

Малдыбаев. Олар бұл күнде мәселені терендептіп
барады. Биылғы институт наборын қайта сұрыптау, алын-
ганның бірталайын шығару дегенді бір айтып еді...

Сыдық. Иә, енді тағы не дейді?

Малдыбаев. Енді осындағы басқа ВУЗ-дар да,
мынадай — барлығында тазарту жүргізуі қажет дегенді
сойлейтін болты.

Сыдық. Жастар көпшілігі қалай қарайды бұған?
Өздерің не ойлайсындар?

Малдыбаев. Бізше кіндік осыны қажет деп білсе
бір басқа!

Сыдық. Кіндікке дұрысы мынау болу керек дегенді
айтамызғой... Өздерің не дейсіндер, соны айтшы?

М а л д ы б а е в. Бізге сіз бет нұсқасаңыз деп ем.
Дирекцияның бағыты қалай болады? Соны білу керек еді?

С ы д ы қ. Сендерге бет нұсқаудан бұрын әуелі
өздеріңнің көзқарас, оценкаңды білу керек емес пе? Ай-
тып көрші, кәнікі?

М а л д ы б а е в. Меніңше, қайдан да болса оқушының
басын құрау керек болғанда, мынау орынсыз сияқты.
Өнерлі елге босқа әліктеу. Орыс істесе саны мол. Жұмыс-
шы жастар бізде тегі жоқ. Одан басқаның бірінен бірінде
қаншалық зор айырмасы бар? Тәрбие мен оқыту, баулу-
мен барып бәрінің де бағыты, пікірі өзгереді, түзеледі емес
пе?

С ы д ы қ. Міне, мұның негізі, дұрыс пікір. Әрқашан
жұмысшының өзінен де жұмысшы маскасын киген қызыл
болады. Шын төңкерісшілден де сол төңкерісшіл болып
көрінем дейтін езу жыртқыш алып-қашпалар қызылдық
болады. Оңай жол сол жол. Бірақ бұл әсіре қызылдықта
шындық жоқ. Алғашқы – ауыр жол. Ауыр да болса өнімді
жол. Шын төңкерісшілдің өрісті, мағыналы жолы сол.

М а л д ы б а е в. Рас айтасыз. Біз мұны өзіміздің
айналамыздан да көріп отырмыз.

С ы д ы қ. Сен сол жаңағы айтқан жолынды ұстан.
Дирекцияның бағыты да сол болады.

М а л д ы б а е в. Дұрыс. Маған осындаі бір анықтық
керек еді.

С ы д ы қ. Мынандай әңгімелерде өздерінді көрсетіндер.
Үлгі болындар. Әсіресе қызыл болып жер сүзбендер... Бірақ
анандай желікпелерге қарсы жастар күшін құрап алып,
қорықпай қатты отпор беріндер. Дұрыс па осы? Қалай
дейсін?

М а л д ы б а е в. Әбден дұрыс, менің өз ойым, сізге
айтпағым да осы еді (*Шығуга ыңғайланаңы.*)

С ы д ы қ (*тұрын*). Ө, бұл туралы Әбішпен сейлестің бе?

М а л д ы б а е в. Сейлестім, бірақ еш нәрсені ашып
айтқан жоқ.

С ы д ы қ. Менің пікірімді оған айтпай, өз сөзің қып
сейлеп, бетін аңғаршы. Ол өз позициясын ашпай жүр...

М а л д ы б а е в. Айтайын, бірақ сыр бермес... ку ғой.
Ашпайтын сияқты.

С ы д ы қ. Ашпас, ашпас... Әйтсе де жаңағыдай ашық, қойып көр. Содан отношенииесі анықталады.

М ә л ұ ғ ы ғ а ғ а в. Жарайды (*Kemіn бара жатады.*)

С ы д ы қ. Маган нәтижесін айтарсың... (*Шыгарып салады. Аздан соң Сүлейменов кіреді.*)

2-көрініс

Сыдық Сүлейменовпен күліп, көңілді амандасады.

С ү л е й м е н о в. Малдыбаев келіп кетті ме сізге?

С ы д ы қ. Келді. Иә, бұны сендер қалай бағалайсыңдар?

С ү л е й м е н о в. Бұл бұрын біздің үйымсыз жастарға жайсыз болған. Бірақ осы күнде түзелген бол жүр.

С ы д ы қ. Сендер құр алыстан үрке бермендер. Бұл қазір дұрыс сияқты.

С ү л е й м е н о в. Рас, бұл күнде тіпті үлтшылдың ар жағында.

С ы д ы қ (*kүlіn*). Үлтшылдың ар жағында дейсің, өздерің қай жағындастыңдар?

С ү л е й м е н о в. Мен сізге шынымды айтам. Өзгемен олай сөйлесспес ем. Айтайын айт десеніз.

С ы д ы қ (*kүlіn*). Айтшы, көні, саясатқа бәрің тәселгендің-ау. Кесеспей сөйлеспейсің.

С ү л е й м е н о в (*kүlіn*). Солаймыз, оның рас.

С ы д ы қ. Ал, көні, айтшы шынынды...

С ү л е й м е н о в. Шыным қысқа! Бір-ақ сөз: үлтшылмын және біздің дәүірімізде бұл тарихы жағынан даусыз қажет. Ел оны керексіз қылатын дәрежеге жетсе, сонда үлтшылдық керек емес десек дерміз. Бірақ бұл күнде оны тастауға ерте!..

С ы д ы қ. Неге ерте? Бүгінгі системаның уақытында біз залалды дейміз үлтшылдықты, оған не дейсіндер?

С ү л е й м е н о в. Ел надан. Шаруасы іргесіз. Дала-сында заттан құрылған мәдениет жоқ. Өзгениң бәрінен таяқ жейді. Барлық қөршісінің артында қалған. Бұны жетілтеді деген орыс еңбекшілері болса, оның көпшілігі өз бойын-дағы осындаид үлттарға арналған зоологическая ненавистьті өлі жеңіп болған жоқ. Сенбейді. Жиіркенеді. Жек көреді

әуелі. Сүйтіп тұрғанда бізге не болты? Біз үлтшылдықтың тамырын дәл осы жерге көмеміз (*Күліседі*). Почва!

С ы д ы қ. Жә! Айттың, айттың: Енді осы пікір қай үлтшылдан жұқты? Бұны кім айтты? Соны да айт!

С ү л е й м е н о в (*куліп*). Өз пікірім, біреуге пәле жапқалы отырсыз ба?

С ы д ы қ. Есінде болсын. Мұндайды байқап айт. Жапқанда пәлені мықтап жабады. Онда сен быладай қаласың. Осындағы Сейткерей, Батыршаларды басады.

С ү л е й м е н о в. Жо-о, мен бұл айтқан кісілеріңізben дәл мұндай сөйлескем жоқ (*Күліседі*.)

С ы д ы қ. Екеуімен де ме? Қой, шынынды айт! Мына сөздеріңің төркінін танып отырмын.

С ү л е й м е н о в. Ол кісілер саясатшымыз дейді. Сақ қой. Алыстан орағытқаны болмаса, дәл бұндай конкретный қорытындыны өздері айтпайды.

С ы д ы қ. Енді кім? Кімісімен сырласасың үлтшылдардың?

С ү л е й м е н о в. Айтпаймын сізге.

С ы д ы қ (*өтірік түсін сұтын*). Шын айтамысың? (*Aз тым-тырыстан соң куліп*.) Өзім айтайын ба кісінді?

С ү л е й м е н о в. Кәні, айтып көрініз....

С ы д ы қ. Бұл Қарпықов Мақсұттың сөзі. Одан соң біздің Сабырдан да қосылған сөз бар. Сендерге жуықтайтын солар ғой. Сейткерей сақ. Батырша қу. Олар сендерден де коммунист, комсомолдарды жақсы көретін сияқты сырты...

С ү л е й м е н о в. Бұныңыз рас болуға мүмкін. Бірақ меніңше, Батырша саясатты қазақшага құлықпен байланыстырған адам. Сейткерей олай емес. Ана кісі құлық табысының кебін өз қамына жұмсай ма, басқаларға жұмсай ма, ол жерін білмеймін. Білу өте қын. Бірақ біз ол кісіні уважать етеміз. Ал, Сейткерей коммунистердің қалына қызығады. Солардың орнында болып, өндіртіп іс істер ме еді деп ойлай ма дейім. Ол кісі талантты адам ғой.

С ы д ы қ. Рас, мезгілінің жоқтығы болмаса, ірі адам ғой Сейткерей. Бірақ қалайда олардай атақты болмаса да, кейін өскен, кейін шыққан мына Мақсұт, Сабыр батым сияқты.

Сүлейменов. Ә-ә, солай деңіз. Біз өзіміз де солай бағалаймыз.

Сыдық. Бізің кім? (*Қадалып қарайды.*)

Сүлейменов. Болад та осында жастар... мені өзіңіз тори бересіз-ау.

Сыдық. Жок, торымаймын. Мына соңғы екеуін мақтаганынды мен де ұнатам. Тегінде, айналаны жақсы таңып, заман ғылымын жақсы біліп, үстіндегі қалды қатты сынау керек. Соның өзінен де туады жаңағы айтқаныңың қажеттігі... міне, шырагым, біздің сізге айтатын сыр.

Сүлейменов. Дұрыс. Жақсы айттыңыз...

Есік қағып Сабыр, Сейткерей, Жәлел кіреді. Сабыр Жәлел мен Сыдықты таныстырады.

3-көрініс

Сабыр (*Сүлейменовке қалжақтан*). Саған не бар мұнда? Жүрісі қалай жаман-ей, мынаның өзінің? Ақырындалап бір директив алғалы жүрмісің өлде! (*Күліседі.*)

Сүлейменов. Мына кісі қалай еді, япрай? (*Жәлел күле береді.*)

Сабыр (*түсін өтірік сұтынып*). Рас айтам. Үлкендер келгенде бала деген отырмас болар бүйтіп. Ендігөрі есінде болсын. Қазір үйіңе қайт. Бар (*Сүлейменов құліп түрегеледі.*) Бар енді, отырма! Тымағың қайда еді?

Сүлейменов. Ал, кетпейім десем қайтесіз? (*Қайта отырады.*)

Сабыр (*өтірік ашуланып*). Не дейді мынау өзі? (*Жабық есікті көрсептін.*) Мынада кім тұратынын білемісің? Қазір шақырайын Темірбеков пен Есенді. Сен бізбен мәжілістес болайын деген екенсің. Көрейін мен бұны (*Жабық есікке қарай аяңдайды, аналар құледі. Сүлейменов құліп, шығып бара жатады.*) Е, сүйтсөнші бағанадан бері (*Күліседі. Сүлейменов кетеді.*)

4-көрініс

Сыдық. Бұл осындағы жастардың ішіндегі ең бір жақсысы.

С а б ы р. Уа, бұл ма, бұл маңдай жігіт болады...

Ж ә л е л. Олай болса неге қудыңыз, Сабыр әфенді.

С а б ы р. Е, сонда да барсын, бара тұрсын.

С ы д ы қ. Бұлар осы заманның өзінде өсіп, өзінде қалыптанған. Заманға ерсе де тұтасымен ереді. Ермей, елікпей қалса да тұтас, бүтін противоречиені ала жүрушілер боп қалады. Жаратылысы цельный.

Ж ә л е л (*күліп*). Сыдық, әфенді, сіз диалектикамен дәлелдейсіз гой бұны?

С ы д ы қ. Диалектика емес. Өмір, тәжірибе, исторический процесс солай қылады.

С е й т к е р е й. Е, сол тарихи процесс туралы толық шешу айтатын диалектика емес пе? Неге қашамыз? (*Күледі*.)

Ж ә л е л. Иә, диалектиканың ашық қостаушысы Сейткерей әфенді...

С е й т к е р е й (*қалжыңдан күліп*, *Сыдыққа қарап*). Жоқ, біздікі кісі көлігіне қызығу гой. Оны мына кісі айтсын (*Күліседі*.)

С ы д ы қ. Шынды айтсақ, диалектиканы да жайдак-тап шаба-шаба болдық, тоздырық білем... Қолданбайтын жеріміз, аузына алмайтын кісіміз жоқ. Не жаны шыдастын (*Күліседі*.)

Ж ә л е л. Иә, диалектиканы аяуга болады. Бірақ обалы кімге дейік?

С е й т к е р е й. Кәні, өзініз айтыңызы!

Ж ә л е л. Гегельден басқа (*күліп*) кім болсын! Сол қозғамаса өлі де бірер ғасыр аман тұрар ма еді?..

С е й т к е р е й (*күліп*). Сіз берірек келмейсіз, жырып бергеніңіз Гегель ғана болды (*Куланып күліп*.) Ол баяғы себептің себебі сол деп терең қарағаныңыз шығар, солай түсінейік пе? (*Магыналы құлқімен күліседі*.)

С а б ы р. Сыдық дұрыс айтады. Диалектика дегенінді мен өзім толық білмеймін... Бірақ қалайда осы сөз де мағынасынан айырылып, баяғы “демагогика”, “агитка” деген сөздермен барабар боп барады құлаққа...

С ы д ы қ. Құр страсти разжигать етеді. Қойындаршы соны! Ә, Сүлейменовтер қалайда қызық мағыналы буын.

Ж ә л е л (*күліп*). Ә, Сабыр әфенді олай түсінгісі келмейді. Оларды өзінен құғанды тәуір көрсө керек.

С ы д ы қ. Е, бұлар алашорда ғой. Жұғыспай-ақ қойсын бұларға (Күліседі.)

С е й т к е р е й. Жарайды, біздің маркамызды жапсырмай-ақ қойсын... Бірақ жаңағыдай жайды жақсы түсінгендер аз емес. Ишкі запросы үлкен жастар көбейіп қалты. Олар жалғыз ұйымсыздарға емес. ВУЗ-да оқитын комсомол, партия жастарының ішінде де бар. Қалайда культурное накопление көбейіп келеді. Бұл жағынан қарағанда біз сендердің өздеріндегі де осы ретке қосамыз (Күліседі.)

С а б ы р. Бізді тайдырса (*куліп*), орнымызды басатындар даярсындар, өйтепеір. Солардың бір тобы Сүлейменов сияқтылар болса, ол әлі алашорда атымен жүре тұрады... Біз неге құр кетейік!

С ы д ы қ (тұжырылып). Жарайды. Сен: “алашордашыл” бұрынғы алашорда өкіметіндеға болушылар емес, бүтін туган баладан шығуына да мүмкін” деушілердің сезін ақтағын дейсің ғой (Жәлел құледі.)

Ж ә л е л. Сейткерей, Сабыр әфенділер, сіздерге орын босатуға тұра келеді... Жастық сіздердің дарвазандызы қағып, орын босатуында сұрап тұр... Не айтасыз? (Күліседі.) Бізлерде әм солай...

С ы д ы қ. Иө, сіздерде қалай?

С а б ы р. Бұл кісілермен біздің әрбір қал, әрбір ісіміз қанаттас, іргелес екен ғой өзі! Тіпті бүгінгі институт қалы да қолмен қойғандай, бірдей... Латын, тіл, емле, термин, хатта Темірбековтері де өзіміздік сияқты (Күліседі.)

С е й т к е р е й. Ақырын (*Жабық есік жақты көрсөтіп*.) Мыналар әлі бар ғой?.. (*Сыдық басын изейді.*) Үйлерінде ғой?!. Япырай, сейлесуге жайсыз жер!

Ж ә л е л (шахматты алып, бірнеше фигура, дойбыларды таратып қойып). Міні мынау сізге жұмбак, екі жүрісте мат!.. Ойлай отырыңыз... (*Сейткерейге қояды. Сабырга.*) Алайда, Сабыр әфенді, қазақ термині, қазақ мәдениеті деген нәрселердің барлығын сіз өз практикаңыза – Орта Азиядан, өзге түрік жүрттарынан жырып алғып, оқшау жалғыз жүргізесіз. Сіз білсеңіз Мәскеуді ғана білгенсіз. Бұныңызға не оправдание бар?..

С е й т к е р е й. Рас, бұл негізді өңгіме.

С ы д ы қ. Шын, бұл көп ойланатын, кең қарайтын мәселе... Біздің тәжірибеде бірбеткейлік болса керек...

С а б ы р. Неге? Біздің тіл мәселесінде ойланған, өлшенген нық жолымыз бар. Оны оп-оңай бере қоймаймыз. Өзің жағымын айт.

С ы д ы қ. Жарайды... тіл, терминге келсе болды, бұл шүгүл бүрылып тұра қалады... біздің тілшілер мүйізін бір-ақ шайқайды (*Күледі*.)

С е й т к е р е й. Біз осы елдер арасындағы неше алуан ішкі взаимодействие және преемственность әңгімесін... содан әрі көп жайдағы органический байланысын, бірге беттеу әңгімесін сез қылмаймыз... Ойламай келеміз...

Ж ə л ə л. Бәрекелле, дұрыс тәп (*Сабырга*.) Сіздікі қазаққа деген жекелік жолы. Ол қаншаға апарады? Ал, сіз өз қазақ тілініңдің еңсөлігін, біз өзіміздікін, қыргыз өзінікін, тәжік һәм сондай... терендептік, выпячивать еттік...²⁴ Бұның бәрі жеке, ұзак, әлсіз единшалардың санын көбейтеді... Әмма тұтас шарық, хатта Орта Азия жағрафиялық атау болып қана қалады... Сол кімге пайда, кімге зиян?

С а б ы р (*аңырып*). Бұл жағынан келсе... әрине...

С е й т к е р е й (*күліп*). Бәлі, жаңа ғана түсінген болты... бәсе...

Ж ə л ə л. Білесіз бе, сіз косвенно: түрі ұлттық мәдениет деген ұранға қызмет етіп келесіз.

С а б ы р. Қой... мен тіпті өзіме-өзім құбышық бол барам гой, мынаның айтуында! (*Жәлел күледі*.)

С е й т к е р е й. Е, сен болам деймісің? Тұра тұр. Бірақ тыңдал ал...

Ж ə л ə л (*тұрып*). Рас, ол ұран: түрлі – тіл дейді. Тіл өр елде басқа-басқа... Сол басқалықтары терендеп, топ-топтар жазылып, айрылысып алып, әрқайсысы жеке-жеке бірақ ортаға қарасын дейді. Олай болса мәселенің негізі неде?.. Ол ориентацияда, Орта Азия ориентациясында...

Есік шүгүл ашылып, Темірбеков, Оспанов кіріп, тұра қалады.

5-көрініс

Ж ə л ə л (*саспай құбылып, халыққа қарап бірер басып, жылдам*). Жарайды, мен енді созбайын, хайыр. Ладья h_2-h^{25} (*Қолын қагып*.) Жюри, жюри, не дремать!²⁶ (*Сабыр да тұрган. Жүріп, Оспановтарға қарсы кеп тұрады*.)

С е й т к е р е й. Әфендім! (*Ладьяны журғізіп.*) Дремать етсек, айтсаңызышы тым құрмаса! (*Күледі.*)

С ы д ы қ (*келгендерге*). Бері келіндер, отырындар...

С е й т к е р е й. Мынау бір жатқа ойналып жатқан партия (*Сабырга.*) Көні, (зеки) сіз не дейсіз? (*Күледі. Темірбековтер отырмайды. Оспанов Сабырдан көзін алмай қадалыт тұрады.*)

С а б ы р (*күліп*). Жарайды... Конь f7-h6!

О с п а н о в. Ха-ха-ха!.. Это ход Марабу!²⁶ (*Жәлел күліп жібереді.*) Бұл шұбар ала тақтайдың жүзінде ондай жүріс болып көрген емес...

Ж ө л е л. Дұрыс (*Күліп.*) Жақсы айттыңыз... Сіз һеманда оригиналсыз... (*Оспанов Темірбековке кетейік деп белгі қылады.*)

Т е м і р б е к о в. Малдыбаев мұнда келген жоқ па?

С ы д ы қ. Кетіп қалды... Отырсандаршы.

Т е м і р б е к о в. Қап, керек еді... жүр, үйінен іздейік (*Шығып кетіседі.*)

6-көрініс

С е й т к е р е й. Апыйрай, жайсыз-ау осылары.

С а б ы р. Бұл бір қолайсыз жер (*Қатты.*) Шах корольға (*Aқырын.*) Олар тындалап тұрады. Көні, жүрініз, Жәлел.

С е й т к е р е й (*Сыдыққа, ақырын.*). Рас, осы Темірбековтерге тоқтау айтыла ма, жоқ па? Өрлетіп бара жатқан көрінеді ғой.

С а б ы р. Малдыбаевтың өзін алмақ... Тартыс ізден жүр...

С ы д ы қ. Малдыбаев өзір бұдан әлді... Бірақ Әбіш бет көрсетпей жүр... (*Аздан соң.*) Рас-ау, менің бір бармақ жерім бар еді бір кісімен.

С а б ы р. Әй, мен білемін-ау сол кісіні!

С ы д ы қ. Білмей-ақ қой (*Күліседі.*)

С е й т к е р е й. Жарайды, кетейік онда... олар...

С а б ы р (*Сыдыққа.*). Кетейік пе, кетпейік пе, қайсының тәуір көресің... айта ғой (*Күліседі.*)

С е й т к е р е й. Қой енді, сезген бірденеге қадала бермей, кетейік.

С а б ы р. Тоқта, әлі кетпе дейтін шыгар. Мына Сыдық...

Сыдық (күледі). Әлі айтыла қойған жоқ қой. Тұбі кім біледі? (Аналар құлісін шығып кетеді.)

7-көрініс

Сыдық шашын тарап, шөткеленіп баптанады. Есік қагылалды. Рахила.

Рақыш. Ұрысқан жоқсыз ба, кешіккен жоқпын ба мен...

Сыдық (үйірліп). Жоқ, кешіккен жоқсыз. Келіңіз, шешініп біраз отырыңыз. Әлі аз уақыт бар...

Рақыш. Жоқ, Сыдық, болмайды. Шешінбеймін. Одан да тез киініңіз.

Сыдық. Неге, неге, не қылған асығыстық?

Рақыш. Маған Есен де барайық деп еді. Сізге келдім. Бағана уәде бергендіктен... Жүріңіз, кеттік.

Сыдық. Иә, келдіңіз, енді не асығысы бар?

Рақыш. Сол, асығу керек. Және сіз семейный кісі (Күліп.) Алыста жатса да жеңгей біліп қойса, жақсы болмайды, білесіз бе оны. Меніңше, флирт тегі жақпайды сізге.²⁸

Сыдық (пальтосын күп жатып). Қойыңыз ол әңгімені. Оны ауырсынбай-ақ қояйық... Ол бір басқа сөз... Ал, сіз Есеннің шакырғанына барсаныз, мен қайтер едім, білесіз бе?

Рақыш. Қайтер едіңіз?.. (Бөркін өнеріп, күндіріп жатып.) Көні, айтыңызшы?

Сыдық. Қайтер едім?.. Қимас едім сізді?!

Рақыш (есікке қараіп басып). Байқаңыз, оған сіздің правоңыз жоқ.

Сыдық (тоқтап, Рахиланың қолтығынан үстап). Тоқтандыңыз, бұл бір кекті сөз сияқты. Кім бермейді маған ол правоны?

Рақыш. Оған... оған... мен бермеймін. Жеңгей бермейді...

Сыдық. Және?

Рақыш. Және басқа обстоятельстволар да...

Сыдық. Белгісіз ол праволарды мен признавать етпеймін (Күліседі.) Жарайды, жүре шешейік.

Р а қ ы ш (*шыгуга ыңғайланып*). Сізге белгісіз ол өңгімені мен жүре шешкізбеймін, тегінде...

С ы д ы қ (*өтірік құбылып*). Однако, как вы опытны?²⁹ (*Күліседі.*) Жарайды, барып, орнығып отырып-ақ шешейік. Мақұл ма?..

Р а қ ы щ. И да, и нет! (*Шығып кетіседі.*)

Ш ы м ы л д ы қ.

ТӨРТІНШІ СУРЕТ

1-корініс

Сейткерейдің пәтеріндегі кабинеті. Іші жақсы, кең жұмсақ диван, кітап шкафтары, алтын рамкалы суреттер, кілемдер. Бұл кішілеу бөлме. Төрде өйнекті үлкен кең есік. Ар жағында құшті жарық. Ол қонақ үй. Содан дабыр-дабыр дауыс, құлкі, шыны ыдыстардың салдыры естіледі. Қонақ үйдің залға көрінетін шетіне Есен, Рақыш, Сыдық келіп отырады. Құлкі-әзіл... Қастарынан екіден, уштен жүрген қоңылдай өйелдер, еркектер тобы өтеді. Бұлардың ішінде Батырша, Гуля, Сабыр, Лала, Мұсілім, Жөлел, Мақсұт бар. Бұл екеуі өзгеден ерекше қара киімдер киген. Салмақпен жүріп, келелі кенес құргандай. Шымылдық ашылғанда пианино ойнап жатады. Күй біткенше көпшілік өз күйін ым, қас-қабак, құлкі, қозғалыстармен білдіреді. Бірталай жүрт ішкендік салдарынан қызулау, мастау. Біраз уақыт күйге қосылған хор естіледі. Көзімнің қарасы. Аздан соң күй тоқтайды. Пианино тартқан үй иесі Сараға көпшілік қол шапалактап қошемет жасайды. Сара бас иіп, желпініп, бергі бөлмеге шығады. Қасына қошемет қыла Мұсілім, Лала ере келеді.

Л а л а. Ә, Сара ханым, сіздердің жаңада алғызған кабинеттеріңіз мынау еken ғой.

С а р а. Иө, көрген жоқ па едіңіз? (*Лала, Мұсілім диван, шкафтар, үстел, орындықтарды сипап қарайды.*)

Л а л а. Не деген жақсы нәрселер. Мықты да, сұлу да еken бәрі де.

М у с і л і м. Рас, жақсы еken.

Л а л а. Бұл қаладан табылмайды. Сол Ленинград, Мәскеуден ғана табуға болады ғой, бұндай бүйымдарды қазірде...

С а р а. Әрине, бұдан қайдан табылсын. Ленинградтан да үлкен қызындықпен таптық қой.

Л а л а. Бағасы да онша қымбат емес қой. Мың сом деп пе еді?

С а р а (*кешірімді пішінмен күліп*). Бағасын да біліпсіз ғой. Мен бәрінен де пианино тауып алғанымызға өте ырзамын.

М ү с іл і м (*күліп*). Иә, бүйым басты бола бастапсыз Сейткерей ағай екеуіңіз. Пәтеріңіз де жай кісінің пәтеріндегі емес.

С а р а. Енді қандай? Неменесі бар, Мұсілім?

Л а л а. Иә, пәтерлеріңіз де кең. Бөлмелері жақсы. Сіздер жүртттың бәрінен де жақсы орналасқансыздар.

С а р а. Теріс емес, өйтеке өзірше, парадный есігі бар. Районы қала центрі. Өсірсек бұл қалада сирек болатын нәрсе: өзінің ванная және жылы уборнаясы да бар ғой...

Л а л а. Иә, онысы үлкен жайлышық қой (*Мұсілімге кіналагандай қарап*.) Ә, біз өлі күнге бір-екі кішкене бөлмедин шыға алмай келеміз. Мынандай нәрселер былай тұрсын...

М ү с іл і м. Бұл жерден бұндай нәрселер табылмайды ғой, езің білесің. Значит, не істеуге болады?

Л а л а. Бізде тиісті способность жоқ, значит!

С а р а (*бұрынғыша күліп*). Причем тут способности, Ляля!³⁰ Шынында маған, Сайд-Гирейге мәңгі холостяцкий халде журе беруге болмайды ғой. Мынау болса: қызмет қылуға лайық обстановка, шарт керек, сол ғана ғой.

М ү с іл і м. Бұл ол ғана емес... үлкен ценность та бар ғой мұнда...

С а р а (*күліп*). Әрине... мүмкін шығар... но менің ойымша, Сайд-Гирей ондай скромный нәрселерді заслуживать ететін шығар деймін (*Тым-тырыстан соң*.) Қалайда бұрынғы істерінен ВУЗ-ға шыққанын үнатам мен...

М ү с іл і м. Әрине, бұнысы қай жағынан болса да жаман емес. ВУЗ жақсы условие жасап беріп отыр. Жалақысы да жаман емес (*Күледі*.)

С а р а. ВУЗ шарты тегі жаман емес. Оның үстіне Әбіш бар, басқа жігіттер бар, даже Есен де Сайд-Гирейге жақсырақ условие жасап бермек болысты ғой.

Л а л а. Иә, Есен, Өбіш ілесе жақсы жәрдем істей ала-
ды ғой. Бірақ есеппен сұрау қын...

М ү с і л і м. Өбішпен жақсы ғой, ол айтса қарсы
болмайды...

С а р а. Өбішке қарсы шықпайды. Мұндағы жастар
мен партийцердің арасында Өбіштің влияниесі бәрінен
күшті емес пе? Ол ондайлық дәрежеге достойный да ғой
(*Күліп*.) Солай ма, Лала? Мен сіздердің партия, комсомол
адамдарының жайына да кіріп кеттім- ау (*Кырланып күледі*.)

Л а л а (*қызылынықырап қүліп*). Айтыңыз, айта беріңіз...
Мениңше, дұрыс айтасыз (*Гуля кіреді. Тыңдайды*.)

2-көрініс

М ү с і л і м. Рас, Өбіштің авторитеті жақсы. Оны қай-
сысы боса да қымбат бағалайды.

С а р а. Солай, дұрыс айтасыз (*Гуляга қарап құлімсірен*).
Для нас это очень лестно, неправда ли, Гулечка!³¹ (*Күліседі*.)

Г у л я (*куліп*). Сіздер, жалғыз-ақ тілеулерінізді берсін,
бұл сөзді Өбіштің өзіне айтпаңыздар. Әйтпесе (*қолымен*
көрсемін) мұрның көтеріп кетеді (*Күліседі*). Иә, айтпақ-
шы, (*Сарага*) сен білдің бе? Өбіш жақында командиров-
кага баратын болты.

С а р а. Қайда? Мен өлі есіткем жоқ.

Г у л я. Ет дайындау науқанына, ауылға дейді...

С а р а (*кейін*). Не дейсін, жаным-ау... Әй, осынысы-ақ
жаман.

Г у л я (*Мұсілім мен Лалага қарап*). Неге? Партийц он-
дайға қазір болмаса бола ма?

С а р а (*сезініп түзелін*). Жәй ауылда ауру көп, тиф те
бар шығар... Науқастанып қалса жәрдем де жоқ. Содан
қорқам...

М ү с і л і м. Бұл жақтағы қазақтың қыскы түрмисы
қандай жаман және!..

С а р а. Первобытный жабайылар қалы ғой. Жаль,
жаль... Ну, қайтеміз?.. Таныс врачтармен сөйлесіп, жолы-
на жақсы аптечка жасап берейік.

М ү с і л і м. Ет науқанына Темірбеков те бармақшы.
Басқа егіс науқаны деген тағы бар, оған Малдыбаев,
Оспанов, тағы басқа комсомолдар да шықпақшы.

С а р а. Ө,ә, солай ма екен? (*Таңдықпен күлімсіреп.*) Мұсілім, сіз һаммасынан хабардарсыз (*Есен мен Рақыш шыгады.*)

3-көрініс

С а р а (*тамашалаган кісі болып*). Қандай жақсы пара! (*Рақышқа.*) Міне, бұны мен түсінемін, мақұлдаймын...

Р а қ ы ш (*қызыарып күлімсіреп*). Иә, мақұлдамайтын жерінде бар фой, тегі, Сара жеңгей? Оныңыз не еді? Оны да айтыңыз...

С а р а. Макұлдамайтыным бар (*Күлін.*) Оны өзіңіз табыңыз... (*Есенге.*) Сізге де, Есен, үнемі іс адамы, үнемі салқын бола бермей, кей-кейде осылай да болу керек қой...

Л а л а. Рас, анда-санда жерге де түсіп, жәй пенделер қалына да келу керек (*Күліседі.*)

Е с е н. Мен (*күліп, Сарага*) үға алмай тұрмын. Алғашқы мақұлдауыңыз айыптауға айналып кетті ме, немене? (*Күліседі. Әбіш, Сейткерей келеді.*)

4-көрініс

С а р а (*күліп*). Жоқ, мен мақұлдаймын (*Әбіш пен Сейткерейге.*) Неправда ли, жақсы пара емес пе? (*Рақыш, Есенди көрсетеді.*)

Р а қ ы ш (*күліп*). Қоймайды екенсіз сіз, Сара жеңгей!
Е с е н (*күледі*). Сіз бізді смущать етесіз.

С е й т к е р е й (*қоса күліп, Сарага*). Сенікі рас. Дұрыс айтасың... (*Аздан соң Сарага.*) Сен Сабырдың өйелін шақырмаганбысың? Өзім ертіп алып келдім... Өйелі естімеген сияқты... (*Рақыш, Есен оқшауырақ кетеді.*)

С а р а. Шақырганым жоқ... Сайд-Гирей, мен саған айтап па едім, мені Мариямның обществосынан құтқар деп.

Ә б і ш. Неге, оныңыз не?

С а р а. Мен оған екі жүзділігін, сплетнясын кешіре алмаймын. Ол ретті адамның барлығын оскорблять ету керек.

С е й т к е р е й. Қойши, артық сөзді...

С а р а. Қойылмайды. Және вообще!

С е й т к е р е й. Немене?

С а р а. Және мен, тегі, сол Сабырларыңың обществоын оншалық (*Әбішке қарап*) қымбат санай алмаймын.

С е й т к е р е й. О не дегенің!

С а р а. Сен өзің білесің оны (*Күліп жалтарын*.) Олардың бәрі де унылый, мрачный. Әйелдерге олармен бірге болу ауыр, іштерін пысырады (*Сабыр, Сыдық шыгады. Сабыр мастай. Әңгімеде Сабырдың Сарага көзі түседі. Тыңдайды. Мұсілім аргы бөлмеге кетеді. Рақыш, Есен Сараның қасына жақындайды*.)

5-көрініс

С а р а (*күліп*). Айтсаң, міне, Әбіш пен Есендерді айт. Әрқашан көңілді... Бұлармен әйелдерге де көңілді...

С а б ы р (*Сыдыққа*). Бүгін мұнда Юсуф қажы да келеді. Көріп пе ең бұрын.

С ы д ы қ. Жоқ, көргенім жоқ-ты. Сен таныссың ғой, солай ма? (*Сабыр басын изейді*.)

С а б ы р (*Сыдыққа*). Тоқташы, мыналар Рақышты Есенге теліп жүр. Ит жынымды түсіреді. Құрып жүрген үйшіктерін талқан қылышы.

С ы д ы қ. Рас па, бірақ Есен бұлардың торына түспейді. Изучать етеді қайта бұлардың өзін...

С а б ы р. Білемін. Елтітіп журміз деп мыналар ойлайды ғой. Сейткерей де тілті ұсақтап кетеді кейде... мещаншылап...

С ы д ы қ. Анау тым орнықты көпір... Өрісін ұзак көрем осының.

С а б ы р (*куліп*). Жарайды, олардың балуаны сол-ақ болсын. Мен сені шыгардым, бар (*Күледі*.)

С ы д ы қ. Жә, кімді жазалаймыз?

С а б ы р. Өз обалың өзіңе, комиссар, коммунист құмар қазақ қызын толковайть қып жібер... білсін.

С ы д ы қ (*куліп*). Сен мені тіпті қайда итересің өзің?

С а б ы р. Әйтеүір біреудің забавасы ғой қызыл бет қыз... Әйда, сенің керегіңе жарасын... удовольствиені Есен көргенші, сен көр... Ал, бар, жорытқанда жолың болсын. Бісмілдә, алла әкпар... (*Бетін сипайды. Күліседі*.)

С ы д ы қ (*Рақышқа кеп*). Рақыш, сіздің мойныныңызда маған төлейтін бір борышыңыз бар. Ұмыттыңыз ба, жоқ па?

Е с е н (*кеңдікпен құліп*). Ә, несие жиошыңыз келіпті ғой. Өзі Сықаңдай мәнді кісі екен... Жарайды, шаруаңызды атқарыңыз (*Құліп, кемін қалады. Әбіш, Сабыр ере кетеді. Лала мастаяу, аргы бөлмеден келе беріп, Әбішке қолтығын төсеп, қайта кетеді.*)

С ы д ы қ. Иә?!

Р а қ ы ш. Жоқ, ұмытқам жоқ...

С ы д ы қ. Рахмет оныңызға, жүріңіз олай болса, ойнап беріңіз... (*Сара жақтырмай қарап қалады. Ертін кетеді.*)

6-көрініс

Сара, Сейткерей.

С а р а. Қонақтың бәрі ана жақта ғой, жүрсөнші, біз де солай барайық.

С е й т к е р е й. Барайық (*Жақындал*.) Бірақ сенің есіңе салайыншы, бағанағыдай сөзді байқап сөйлесеңші.

С а р а. Несі бар? Мен шынын айтқам жоқ па?

С е й т к е р е й. Жоқ, ол дұрыс емес... Бөгде кіслер барын байқау керек қой... Және мен Сабырлар туралы олай қарамаймын. Дұрыс емес...

С а р а. Бекер айтасың. Сайд-Гирей, сен де солай қарайсың. Шынын айту керек қой... Ә, сен өзір өзің-өзің де признаться еткін келмейді.

С е й т к е р е й (*құліп*). Жарайды, біз екеуміз екі тілмен сейлессек керек.

С а р а. А все же Әбіштер средасын жақсы көруінді мен қостаймын.

М а қ с ү т (*есіктен Сейткерейге*). Юсуф қари келді (*Сара тұрады*.)

С а б ы р (*шыға беріп*). Қонақ келді. Юсуф қари...

С е й т к е р е й (*Сарага*). Жарайды... кейін... (*Екеуді де кетеді*.)

7-көрініс

Мақсұт, Жәлел, Сүлейменов өңгімелесіп шығады. Сейлескенде айналасына жалт-жұлт қарасып тұрады. Мақсұт, Жәлел екеуді де Сүлейменовке сейлейді.

М а қ с ү т. Ет науқаны, егіс науқанына бірталай жастар жүргелі жатыр. Осыны пайдалану керек. Коллективизация қалай жүріп жатыр. Ел настроениесі қалай. Көру, біту, мұндағы сенімді жастарға соны білдіру, жеткізу қажет (*Сабыр бұларды қарап кетін, ана жақта өн-би бастайды.*)

Ж ə л е л. Жалғыз емес. Өздеріңе қауым жасап, среданны формировать етуде де бүтінгі компанияның барлығын пайдалану керек. Білініздер, әрбір істің оң беті, сол беті бар. Үстіңгі қыртысы, астыңғы терең тамырлары бар...

М а қ с ү т. Ол рас қой. Бірақ қазіргі күнде ең ірі нәрсе мыналар. Жастардың ел ішіндегі фактіні өз көздерімен көріп, содан жасаған қорытындысы – олардың бетін белгілейді. Бізге сонда қолайлы бағытқа қарай направлять ете білу керек... Тартыс осы жерде...

Ж ə л е л. Бұнда өзбек, түрікпен, қырғыз бәрінде де осындағы компаниялар қатты жүріп жатыр... Биылғы жыл – зор тартыс жылы... Енді екі аралықта қалушылар аз болады... Кімнің тобына болса да көп-көп, активті қауым қосылатын болады. Сол өзгелердің тәжірибесін де біле, білдіре отырындар...

С ү л е й м е н о в. Өзге компаниялардан нені атауға болады?.. Жүрттың бәрі командировкаға шықпайды... Қалғанын қандай мәселе үстінде обрабатывать ету дұрыс?

М а қ с ү т. Ол ашық... тіл, латын, әдебиет, коренизация, Орта Азия елдерін білу, осылармен неше алуан взаимодействие содан...

Ж ə л е л. Ориентация!

С ү л е й м е н о в. Иә, түсінікті, отар теориясы.

М а қ с ү т. Бірақ мәселенің бәрі әдісте... подходта... білдің бе?! Мен осыны көп айтам... Бадырайтып, Батыршаларша түрік, қазақ... ұлт деп топас қоюдан қашу керек.

Ж ə л е л. Иә, бұ қатта мәселе... Упорды әрқашан комсомол, кейбір партия активіне жасай алсандар... зор табыс сол.

М а қ с ү т. Ол үшін Маркс, Энгельс... хатта Ленинді де жақсы штудировать етіп, әрбір жайдың иығын цитата-мен соған сүйей беріндер...

Ж ə л е л (құліп). Тұғры гәп... цитатоядның деген болады бұлар... Дұрысында ол бұл заманда ашылған ең пайдалы витамин (*Күліседі*).

М а қ с ү т. Ә, талайды семіртетін жақсы ас...

С ү л е й м е н о в. Иә, мәселе жақсы цитатоядның болудағой. Да, айтпақшы, осы мына Малдыбаев сияқтыларың аналар соңына түсіп жүр...

М а қ с ү т. Жегізбек керек. Олар шиеленіскен сайын мынаның авторитетін көтере беріндер... Қанша керекке жарайды, көрерсің... Әзірше осыны көтеріндер...

С ү л е й м е н о в. Аналардың өзін тайдырса дейім... ВУЗ-да тамырланбай тұрған кезінде...

Ж ә л е л. Әрине, дұрысы сол... Ондайларды алып тастап отыру да испытанный әдіс...

М а қ с ү т. Жоқ, әзір шумиха жасап керек емес... Кіндікке жетіп қалса қазынып тімтіне береді. Аты, атағы жоқ, белгісіздер ғой... Немене жеңбейтін... тұра тұрсын...

8-көрініс

Батырша, Юсуф қари, Сабыр шығады. Бұрынғы үшеуі өндептіп, билеп кетеді. Мыналар диванга отырысады.

Ю с у ф қ а р и. Мән сіләрнің қазак қардашларының зиялыштарына ғади бір рухы недур шоны раһымлай алмам... налідә қатлы алынған тәсір шоңарға оқшаске, әлбеттә не тоғры болған қалатта ғапу етөрсіз, әмма сіләр ысламияттан ераклашқансыз, шоның білән барабар рослашу ғаламаты көбәйә барғанға оқши... Бір единый духовны зиялыштарыныздан табып болармын шол?

Б а т ы р ш а (*oylanып*). Сіздің осыныңыз дұрыс сөз. Тіпті шынды айту керек, бізде өзі бір лицо жоқ... Бірақ халқымыз біздің діндар... Исламшы... (*күліп*) біздің Кіші жүзде ишандар, руханиларымыз күшті болған өз уақытында, айтын мына Сабыр... Бірақ біздің мына басқа жақтағы оқығандарымыз ислам, күншығыс, түрік дегеннің бәрінен қашқан ғой. Енді біліп келеді, түге... Ә, біз өзіміз басынан басқамыз.

Ю с у ф қ а р и. Халқымыз діндар... ғамма, ғамма... Силәрники – әм өзбек, әзербайжан ғұсманли түрік ғаммасына оқши. Аларның ғаммәсінде (*кеудесін тұртқын*) ысламият рухы бар... Алайда, силәргә, зиялыштарға – әм Әзербайжан, Татарстан, Өзбекстан зиялыштары сыңғары кама-

лат тапыш сапары. Шоғаммаңызың апқар ғұмуми, ғұмуми рух, ғұмуми һисе иолыда барыш төгілміни? Бұн һоқалғад мүнәселе төгілміни. Өмма сіләрнің матбағаныз, әдептеріңіз, ғалымлеріңіз хатта қазірде өжудек шыққан дарылпынуңіз – әм бұл қалаттан ыйрақта. Иа русшілік, иа айрым қазақшылық. Ә, бұ күннен күн рағвалиаты, һікүмі арта барған системда қаршы, біздің Шарық-ның өмма “біз” де хас болған бір һапты, лицасы керек, керек-дүр бәлки.

Сабыр. Мәселе негізде ғой... Сіздер келе жатқан жолмен біз де келеміз... Соған әдебиет, ғылым, тіл, мектеп, саясат – бәрінде де бір бет үстанамыз... Бірақ келетін жолымызда біраз басқашалық болады. Біз қазақ жолымен келеміз...

Юсуп ари. Яғни?

Сабыр. Яғни, мәселен (*Оспанов, Темірбеков кіреді. Батырша жөткіреді. Сабыр айналып қарайды... Оспановтардың артынан Жәлел, Мақсұт, Есен бір топ, Сейткерей, Әбіш бір топ, Малдыбаев, Сыдық, Рақыш бір топ бол шығып, әр жерге отырысады. Әрқайсысында өзара сөздер белгісі. Сыдық, Есендер топтарында күлкі, қалжың бар.*)

9-көрініс

Сабыр. Яғни, мәселен... Біз ғылым, мәдениет, жақсы әдебиет, мәдени тарих – барлығын осы қазақ тілінде де жасауга болады, жасаймыз дейміз... Барлығын өз топырағымызда, өз пішінімізде, өздігімізді көрсете отырып жасаймыз дейміз... (*Мақсұт, Жәлел үнаттаған гри маса жасайды.*) Қазақ тілін орыс тілінің, я бір Европаның қанжығасына байлау керек деп мына балалар, Оспановтар ғана айтады (*Күліседі. Оспановқа.*) Әй, сен бері келіп, бізге аралас. Кел... кел... осы тіл жайындағы пікірінді айтшы... Тұнеугі бір шайханадағы аяқ тастасың жақсы көрініп еді...

Оспанов. Айтысдан не пайда деп тұрганым...
Болмаса менікі дұрысында дау жоқ.

Сабыр. Айт, айт... көніки... (*Өзгелер де күлісін, “айт” деседі.*)

О спан о в (жүрттың бәрі тыңдай қалады. Өзара өңгімелерін тоқтатады). Тіл бізге средство, а сізге самоцель. Сол ретте өдебиет, матбұғат, ғылым тілі – мына өзіңіз істеп отырған жоғарғы мектепте сондай ғана құрал. Сондықтан бұл саланың барлығын біз бір ерекшелікпен тауып алып, оның атын “Қазақ жолы” қойып, соның басында жусап қал демейміз, жусатпаймыз. Қайта бұның бәріне тез икемдел де, артта қалған елдің еңбекшісін пролетариаттың интернационал мәдениетіне тез, төте жолмен жеткізуге ыңғайлан дейміз.

С а б ы р. Ал, дейсіз.

О спан о в. Бірақ сіз бен біз бұл ретте келіспейміз де үғыспаймыз... Сіз өз жолыңызда қагулы діңгектей түрдым деген кісісіз ғой... Не береке табасыз. Мандайыңызға жазғаны мен болар... Жалғыз-ақ сол: өзгешем, ерекшем, елде жоғым, өзінді жарытпаймын, бөтенге қоңсы болмаймыз, таза сақтайым деген тіліңіз туралы ғана бір айтайын деп ем...

С а б ы р. Е, жаңа жеттің ғой... көні...көні...соны айт...

О спан о в. Айтыңызы, тілеуіңізді берсін, осы қазақ тілін мағынаға, атауға бай деп айта аламыз ба, ол жоқ. Талай түсінік, талай зат – мағына тегі жоқ. Сондықтан да ол ел надан. Словарының өзі көп емес. Көп нәрсені суреттеп айтады. Ол өзінше жаз деді, суретпен жазған дәүір. Клиническое письмо, иероглиф! Ескілік. Артта қалған шікілік белгісі. Ал, благозвучно дей аласыз ба?.. Жоқ (*Күліп*) “Жизнь!” Не дейміз біз бұны... “Өмір” (*мазақтан*), “көмір” деген сияқты саңырау, мақау. Құлаш керу, дауыс созу мүмкін емес сақау, шолақ дыбыспен. Өзгені былай қояйық: санашыл, сыршыл, дараышыл өздерің-ақ айтшы. Осы “любовь” деген сөз бар ма? (*жүрт күледі*.) Сол любовь тіпті атағы да жоқ. Тілінде “любовь” мағынасы болмаған ел де өзгешелігім дей ме жаным-ау... (*Кекемін*) “Жақсы көрем...” Уай, шікін-ай, хорошо вижу... (*Жүрт күледі*.) “Қарға баласын аппағым” дейді десенші одан да... Өзгешелігім... өз жолым... деймісіндер, со ма?.. Одан да өнерлі елдің жолымен солардан үлгі алып, жамап-жасқап кемтігін толтыр! Дұрыстап іске жарат! Тілдің өзі үшін де мәденилену қажет, өзгешелену қажет емес, идеализация керек емес... Пайдалы керекке жарапу қажет. Әйтпесе не?

Сендердің негізің реакция, немесе зиянкестік... Мен болым (Темірбековке қарап.) Ал, жат со сыйынмен.

Ж ө л е л. Ха-ха-ха, жігіт... Сол керек Сабыр әфендей...
(Сабыр ашулы. Оспанов қолын бір-ақ сілтеп жүріп кетеді.)

Е с е н (Жөлел мен Мақсұтқа). Рас айтады. Осы объективно, тарихы жағынан алғанда біздің үлтішілардың ұранының барлығы да 20-ншы ғасырда келіп, оқымысты бол алып, өте бір артқа тартқан реакция, консерватизм болып шығады. Шынында саясат, социальный тұрмыста майданға шыққан, алашорда бастаған барлық үлтішілдар патша қызметінің ротмистрі болған Шоқан Үәлихановтан соңағүрлым консервативный. Қазақты неде болса мәдениетті тұрмысқа тез жеткізу дегенге келгенде анау өз заманында бұлардан өлдекайда прогрессивный болған.

М а қ с ү т. Иә, мынау бір үлкен шабуыл екен...

Е с е н. Сол сияқты тілде де қазақ баласын жарым орысша, жарым қазақшамен оқыт, тілесең итшілеп оқыт, бірақ әйтеуір білім бер, мәдениетке жеткіз деген анау миссионер Ильминскиймен бірге істеген Алтынсарин да мына тіл мамандарымыздан көп прогрессивный.

М а қ с ү т. Е, бұл бетінде ешкімді аман қалдырмассың... тағы да...

Е с е н. Бар үлтішіл ақын, жазушының қиялымен сағымдандырып идеализировать етіп жүрген Шыңғыс, Темір, Тураны сал, би, батырлары (*күліп*) қазақ Парнасы бар. Ол не? Ол күншығыстың барып тұрған азиатчина, тирания, жабайы ру общинасы. Бұлардан өз заманына қараганда Абай өлдекайда прогрессивный. Ол жаңағының бәрінен отталкиваться еткен. Әйткені оның таптық тілегі феодалдықтан кетіп, либерал буржуазияның бағытына қарай бой үрган тілек еді.

С а б ы р. Ал енді, бір таяқты тілеп тұрған мына Батырша ағайлардың жөні... көні...

Е с е н. Бұл кісілер не дейді? Баяғы бақташи қазақ бага берсін, көшпелі қазақ көше берсін... Әйтеуір жабайы елсіз, меніреу далага жан жуымасын, мәдениетке баспасын дейді. Объективно сол... 100 жыл, 500 жыл, 1000 жыл бұрын не болса сол бола берсін дейді. Әйттеуір бір өз пішіні, өздік қалпы өзгермесін...

О спа н о в. Мінеки, дұрыс, толық сын...

Е с е н. Осылай болу себебі не? Білім бар, претензия зор, шетінен сыншысың. Өсіресе кеңес системасын қандай сынайсың...

Ж ə л е л. Иә, себеп не?

Е с е н. Себеп, жаңағы Шоқан, Алтынсарин, Абайлар қалай айтсан да өз заманындағы передовой пікірдің, бастаушы сананың ангарынан адаспаған. Сонымен қыбыласты бір болған, бірге өрген... Ал, біздің мына қауым заманың передовой санағына оппозицияға шықты... Сондықтан ерікті ме, еріксіз бе бәрібір, реакцияға кетті. Және бар салада солай кетті. Үйткені төңкерісшіл пролетариат шыққан соң бұлар беттерін еріксіз ашты. Ашылғанда реакционный, бай таптың досы болып ашылды. Сонымен бірге бар ескіліктің жоқшысы, санаышылы боп шықты. Бұлардың сущностын осылайша ашқан тап тартысы... Пролетариаттың һүжүмы болды...

М а қ с ү т (басын кекесінмен изеп). Болар... болар... болар... (Жәлелге қарал.) Не дерің бар ма?

Ж ə л е л (күліп). У-у, бұл оригинальный сын екен...

М а қ с ү т. Оригинальный ғана емес, бірталайдың артына шыыртпақ тағу да болар... Бұл құғынды ізге салуғой...

Е с е н. Қалай десең олай де...

С а б ы р. Е, бұның сенен шыққаны тіпті жақсы ырымғой! Институттың саяси басшылығы қолында болсын да, бізге үстіп натравливать ет!

Е с е н (күліп). Институт үшін объективный, тарихи сын керек емес деп сіздерге кім айтты? Ал, сіздердің өздеріңізге келсек: істей білсең шындықтан қорықпауды да біл...

О спа н о в (Темірбековке). Жақсы айтты... Дұрыс... (Өр топ өзді- өзі сөйлеседі.)

Ә б і ш. Есен ашып айтты, дұрыс айтты. Шынында, енді бізбен болған, бізбенен болмағандар қарсы шығады. Октябрьдің 11-12 жылында өлі де бұқпантайладап, жылғажылғамен жүру ме? Жұлып кету, тартып кету ме? Жоқ, аужал бола бермейді. Бұл қауымның көпшілігін бізге үтігтеу, тарту мақсұт емес... Біз оны тілемейміз... Олармен

алыс-тартысты ғана білеміз (*Сейткереійге.*) Бірак, ішінде бірен-сарап түзелем дейтіндерің болса, енді ашылып шығуға міндеттісіндер.

С е й т к е р е й . Рас айтасың... Ашылғанда да біз өз алдымыздың дилемманың не екенін түсінуіміз керек. Ашық қойғанда империализммен бе? Социализммен бе? Қай системамен біргеміз, соны ашу керек. Мен өз алдымындағы таңдауды солай деп ғана түсінемін.

Ә б і ш . Бәсе, олай болса не істеу керек?

С е й т к е р е й . Менің өзім бұрынғы дерттен арылып, сендердің бетіңе қарай шын түзелуім керек.

Ә б і ш (*тұрлып*). Ал, сіздікі өзір құр сөз ғана бол келеді!

Т е м і р б е к о в (*Батырша, Юсуф қарига жақындан кеп*). Иә, сіздер неге пікір айтпадыңыздар? (*Юсуф қарига.*) Қари-әке, сіз қалай қарайсыз бұған?

Ю с у ф қ а р и . Иә, ортағым, мән бұ тұғырыда гөп қымағанны афзал көрәм...

О спа н о в
Т е м і р б е к о в }

Неге... неге?!

Ю с у ф қ а р и . Халбуке, біздің меһрабымызда язылған бір паршада: “Құл алхир уәла фискут” дейді...³² Гәпірма, болмасам иміш гәпір...

Т е м і р б е к о в (*айнала беріп*). Поповщина!

С а б ы р (*арғы бөлмеден келе жатып, мастаяу*). Әй, сен немене мұрыныңды кекке көтересің осы! Қазактың ең алғашқы көрген тілмашы өзім ғана деп білемісің осы?

Т е м і р б е к о в . Не дейсің, тілмашың не?..

С а б ы р . Дәлелдеймін! Сендер де тыңдандар... Бағанадан бері сендер анасын алай, мынасын былай лактырдындар. Сондағы кеудене наң пісіріп жүрген тиянағың, күшің не?

О спа н о в . Ал, сен айтшы...

С а б ы р . Ояз қасындағы тілмаштан күшті жан болмайтын. Оның сенетіні не екені мәлім еді гой! Сенікі де сол сияқты гой... Соған сеніп кердендейсің емес пе? Өз ойың, өз ойың жоқ қой сендерде.

Т е м і р б е к о в . Неткен надансың... (*Оспановқа қарап.*) Шыны тіпті осыдан басқа жауап жоқ...

С а б ы р . Оттама, құдай үрған құнсызы...

Т е м ір б е к о в (*ұмтылып*). Оттамасаң оттама, жерге қағып жіберермін (*Жұрт жүгірісін ұстасады*.)

С а б ы р. Адырағал... Бар, жаз доносынды, әкеңе ба-рып айт... (*Жұрт Темірбековті алып шығып кетеді*.)

Ю с у ф қ а р и. Пайғамбарымыздың “Фис сабр саби-рун жәмиләтун” деген сөзін айтамын мән сізге, Сабыр әфенді...

Ж ә л е л. Білесіз бе, не деген сөз? “Терпите красивей-шим терпением”³³ дейді (*Күледі*.)

Ю с у ф қ а р и. Ишытсаларда хұласа ясамасалар фаз-лият өна, шунда...

Сейткерей, Саралар жүрттың бөрін ішейік, көңілденеік деп анда ертіп кетеді. Малдыбаев, Сыдық артта.

М а л д ы б а е в. Сіз неге сөйлемедіңіз?

С ы д ы қ. Е, кітаптан оқып алған формула. Бүтін бірін оқып, былай сөйлемді. Ертең бір формуланы оқыса, екінші түрлі... негіз, тұрақ бар ма? Айтысып, формуlamен айтысам ба?

М а л д ы б а е в. Әбішті байқадыңыз ба? Ол да ашық кетейін деп жүр ме өзі, қалай?

С ы д ы қ. Солай көрінді ғой... Байқадың ғой... (*Мал-дыбаев шыға береді. Рақыш қарсы келеді. Сыдық бірге қала-ды. Мастау Лала Әбішпен бірге шыгады*.)

10-көрініс

Сыдық, Рақыш, диванда ақырын сөйлеседі. Ана екеуі бөлек. Әбіш күле береді. Лала аймалақтап, жабысады.

Л а л а. Әбіш, сіз қандай жақсысыз. Білесіз бе, мен сізге ғана айтпақшы боламын (*Сара есікке келіп, екі жаққа күліп, кезек қарап тұрады*)

Ә б і ш. Сіз қонақсыз... Және сіз массыз, мен сөйлесе алмаймын сізben...

Л а л а (*отірік ашуланған болып*). Сейлеменіз, олай деменіз. Мен мас емеспін. Маган өншешейінде не айтпақ боласыз, соның бөрін қазір айтыңыз... Мен... мен хочу этого...

Ә б і ш. Япырау (*Күліп*.) Еш нәрсе айтпақ емеспін деймін, сізге не болған?

Л а л а (*жылдам*). Жоқ, жоқ, сенбеймін... сенбеймін...
Бар сізде, айтасыз... мен, мен требовать етем...

Ө б і ш (*куліп*). Не айтайын? Не айтпақ едім... Өзіңіз
бірдемені аузыма салыңызшы, тым болмаса! (*Сара күліп тұрады.*)

Л а л а. Жоқ, жоқ, тыңдамаймын. Бар сізде, айтыңыз...

Ө б і ш (*куліп*). Мен Мұсілім мас болды демек едім...

Л а л а (*ашуланған болып теріс айналып*). Жоқ, ол емес!
Не нужно мне вашего Муслима!

Ө б і ш (*куліп*). Покорно благодарю, менің Мұсілімім!
Мәссаған!

Л а л а. Білесіз бе? (*Үмтұлып қиналып*.) Какой вы хо-
роший! Мен айтайын деп ем: какой вы милый! Келіңізші,
мен сізді сүйейін (*Құшақтан, Әбіштің қеудесіне жығылмақ болады.*)

Ө б і ш (*куліп, орнынан атып тұрып, қашқалақтан*).
Міне саған махаббаттың һұжұмы (*Сыдыққа қарап, бірге күліп.*) Но я вынужден отступать... бір кісі позорно қашты
дейді (*Күліп жөнелді. Қатты күліп тұрған Сарага кездеседі.*)

С а р а. Абиш! Я вами восхищена просто! Жүріңіз! (*Қол-
тығынан алып ертін кетеді.*)

Л а л а (*жұлқынып қалып, тақтай теуіп, әрлі-берлі бүрк-
сарқ етіп жүріп-жүріп, аргы бөлмеге қарай үмтұла беріп*).
Муслим! Муслим! (*Кетеді.*)

11-көрініс

С ы д ы қ. (*Рақышқа*). Сіз менің сөзіме бекер қарсы
боласыз. Сеніңіз, менің сізден жасым да, тәжірибем де көп.
Дауласпаңыз. Дүниедегі ең рахат, ең қымбат нәрсе – әр-
қашан минут мезгілі, дәурені қысқа нәрселер...

Р а қ ы ш. Иә, соңдықтан не демексіз?

С ы д ы қ. Сондықтан менің дүниеде бас иетін раха-
тым, тілейтін қызығым да сол. Не дейсіз?

Р а қ ы ш (*ойланып*). Мені ол қанағаттандырмайды.
Рахатым деу үшін өмірі ұзақтығына көзім жетуі керек.

С ы д ы қ. Бұл минут қадірін танымаганыңызды
білдіреді (*Оң қолын алып сипап*.) Рұқсат етіңізші, минут
емес, секунд, мен соны дәлелдейін...

Р а қ ы ш. Қалайша? (*Бұрылып жақындаған, күлімсірейді.*)

С ы д ы қ. Рұқсат па?

Р а қ ы ш. Мен... үқпадым.

С ы д ы қ (қолын жогары сипап кеп). Міне (*Аз қарасын тұрады. Сыдық шұғыл құшақтап алып, ұзақ сүйеді.*)

Р а қ ы ш (аздан соң босанып, түрекеліп). Бұған рұқсат болған жоқ-ты. Не істедіңіз? Ұзаққа ма, жоқ па? Жауап беріндіз...

С ы д ы қ. Дұрыс, тілегеніңізше... Мен сіздік! (*Екейің қайта сүйіседі.*)

Ш ы м ы л д ы қ

БЕСІНШІ СУРЕТ

Институт қорасы. Бақша. Жеміс ағаштары. Сахнаның бір шетін ала гул шарбақтарының біраз бөлімі көрінеді. Сол шарбақты айналып жүретін аллея. Сейіл қылғандар сахнаға аллеямен аз көрініске шығып, әрі айналып кететін болады. Авансценада – бірі бері, бірі арырақ қарама-қарсы түрган екі бақша, орындығы бар. Мезгіл кеш, түнге жақын. Сахнаға ай жарығы мен электр жарығы екі жақтан түседі. Кезекпен бірі күшейіп, бірі әлсіреп қайшыланып, әр алуан бояулар береді. Шымылдық ашылғанда шарбақты айналып ақырын сейлесіп, бірнеше топтар өтеді. Екіден, үштен жүрген оқушылар – қыздар, жігіттер. Ерсілі-қарсылы ию-қио жүрістер де болып қояды. Алғашқы жалпы көріністен байқалатын хал: ылти бір айқыш-үйқыш жүріс, жалпы дағдарыс, өз әлінше сергелден сияқты қыбыр-жыбыр, сыйыр-сыйыр, күнкіл-шүңкіл сөз. Арапарына жік кірген. Бірінен-бірі сақтанып, бірін-бірі аңдысқан, сеніспеген қимыл, қабак білінеді. Бұл суретте мылқау сахна. Ұзақ паузалар жалпы халды айқын сездіруі керек.

1-көрініс

Жәлел, Сабыр шығады.

Ж ә л е л. Иә, Сабыр әфенді, сізлердің райондарыңызда не хабар? Кампанияларға кеткен жігіттер қайтты ғой?

С а б ы р. Қайтып жатыр. Көбі сырын айтпайды ғой.

Ж ә л е л. Сонда да бірен-сараны не дейді екен?

С а б ы р. Не десін, хал жаман болса керек. Өзім өлі сейлескем жоқ.

Ж ə л е л. Иә, естуінізше?!

С а б ы р. Байдың малын аламыз, кулакты жоямыз деген бол қазақ шаруасын бұлдіріп жатыр дейді. Қысқасы, ел ісін атап сұрамаңыз. Басталды ғой бір трагедия...

Ж ə л е л. Ал, ел не ғып реагировать етеді дейді?

С а б ы р. Ел не қылсын. Іштен тыннады. Елдің жақсы, білікті адамының барлығы орнынан тайдышылған. Ел деңгендеге де қызық қалмаса керек өзі. Кедей құтырып алған, тегіс колхоз боламыз дейді дейді... Бірақ наразылық көп болса керек.

Ж ə л е л. Конкретно?

С а б ы р. Сол, басқа конкретно еш нәрсе ести алмадым...

Ж ə л е л. Ха-ха-ха... Сабыр өфенді, сіз бүгінгі өнгімелерден отстать еткенсіз.

С а б ы р. Иә, немене? Тегі, қызық бар ғой бір? Айтыңызышы.

Ж ə л е л. Мақсұт өфендімен сөйлеспегенсіз бе?

С а б ы р. Жоқ, өлі ешкіммен сөйлескем жоқ. Енді шығып ем білгелі...

Ж ə л е л. Олай болса, бір сұрак, Қызылқұм уақығасын...

С а б ы р (*еліріп*). Иә, онда? (*Пауза.*) Шын ба? Япырай, ел ғой... Мына қазагың онда...

Ж ə л е л (*күліп*). Сіз сол жайларды өуелі біліп алыңыз.

С а б ы р. Бәсе, мен айтпап па ем сізге (*Қолын сермен.*) Біздің ел... біздің қазақ ішінде де аталы, шынжыр қатар қайыңның шұбар бездері бар деп... Көні, айтыңызышы подробносттарын...

Ж ə л е л (*артына қарап*). Жүрініз онда, былай басайық (*Kemicedi.*)

2-көрініс

Батырша, Сейткерей өнгімелесіп шығады.

Б а т ы р ш а. Малдыбаев, Әбіштер келді ме осы?

С е и т к е р е й. Келіпті. Өзге ана Темірбеков және егіс науқанына кеткен жастар да тегіс қайтып кепті ғой...

Б а т ы р ш а. Иә, келген. Бәрі де қайтты. Бірақ мен ешқайсысымен сөйлескем жоқ. Сұрасаң өзі бір пәле тіпті. Солардан сұраймын дедім сондайды. Иә, мына екеуі не айтады екен? Жер-жердің барлығы бірдей күйзеу деген хабар жан-жақтың бәрінен келіп жатыр деседі. Рас па екен? Сұрадың ба жай-күйді?

С е й т к е р е й. Сұрадым, жай белгілі ғой...

Б а т ы р ш а. Сонда да не дейді?

С е й т к е р е й. Оның, өсіреле Малдыбаевтың елдегі халдан қарны ашып, жүдеп қайтқан көрінеді.

Б а т ы р ш а. Иә, өз көзімен көрген, жай-жапсарды сынай, тани біледі... Жә, мына кампаниялар қалай өтіп, не қып жатыр дейді?

С е й т к е р е й. Атап сұраманыз (*Артына бұрылып, айналага қарал*.) Былай жүрсөнізші, мына біреу жайсыз шекірттер жүрген көрінеді...

Б а т ы р ш а. Оның рас, бұ жерден кетейік. Тіпті біреуіміздің пәтерімізге барсақ қайтеді?

С е й т к е р е й. Жоқ, былайырак, оқшауырак барып сөйлессек болар. Үйткені мен қазір Есенге жолықпақшы ем...

Б а т ы р ш а. Немене, не туралы?

С е й т к е р е й. Өлгі бір шығарамыз деп жүрген бала-лар туралы...

Екеуі де шығып кетеді.

3-көрініс

Сұлтанов, Сулейменов, тағы бір үндемес студент шығады.

С ү л е й м е н о в . Ә, ә, ақыры істеп пе айтқандарын! Өзгелерді қайтіпті?

С ү л т а н о в . Өзгелерді де аяр деймісін? Өнеугі тізімге кірген 10 студентті чисткамен шығарамыз депті.

С ү л е й м е н о в . Қаулы жасалып па?

С ү л т а н о в . Жасамақ дейді. Ертең, бұрсікүні қаралмақ... Біз жоқта жікшілдік көбейіп, студенттер арасына разложение кіріпті дейді Темірбеков, Оспановтар...

С ү л е й м е н о в . Иә, ол онның ішінде біз дә бармыз ғой!

Сұлтанов (*күліп*). Сіз түгіл біз де бармыз. Қайт дейсін!

Сұлейменов. Шын ба, ой?

Сұлтанов. Шын болмай, өтірік болушы ма еді?

Сұлейменов. Бәрі Малдыбаевтың әлсіздігінен. Басынан осы Темірбеков, Оспановтарға қарсы сендердің күшінді мықты қып құрап алыш, қатты отпор беруі керек еді.

Сұлтанов. Рас, солай ашық тартысу керек еді. Сонда тергеу болғанда кімнің кім екені ашық-ашық айтылар еді...

Сұлейменов. Іздейік, жинайық өлі олардың үстінен материал... Енді қатты тартысу керек. Ең болмаса солардың өзін ала кету керек... Талмандар, тартыс енді ғана қызып келеді (*Айналаны көрсемін.*) Терендету, терендету керек мыналардың арасындағы істі... Бір бұл ма, талайталаі іс бар...

Сұлтанов. Дұрыс... Кіндік Малдыбаевты білмесе, Темірбеков, Оспановты да білмейді.

Сұлейменов (*күліп*). Салмағы күшті, шын большевик, шын батырашқа – Қадишаны қайтесің?

Сұлтанов. Иә, соның желіккенін айтсаңшы? Бетімай, бетім-ай (*Күліседі.*)

Сұлейменов. Былтыр ғана “бауырсақ мұрын, буйрек бет, қаймақ қабақ қара қыз” еді (*Күліседі.*) Биыл тіпті көп нәрсе біліп, белсенді боп құтырып кетіпти...

Сұлтанов (*күліп*). Жаңа не дедің, өй, ол кімнің сөзі?

Сұлейменов. Мағжандікі...

Сұлтанов (*күліп*). Ә-әй, көнтекең... қайдагы ұлтшыл, байшылдың сөзін тізіп, теріп жүресің-ау. Қап, мына Темірбеков, Қадиshalар сендерге қосты-ау бізді енді өкеп. (*Күліседі.*)

Сұлейменов. Тоқта өлі, осылай мандайына тас тиіп, талайың келерсің.

Сұлтанов. Келетін де бар, келмей, сол Қадиshalардан қызу алыш, үдең салатындар да болар...

Сұлейменов. Тоқта, оған шындалап кірісерміз енді. Өздерің келдіндер. Бәрі де дайын боп қалды өзі мұнда.

Шәкірттер настроениесі бүгінде жаман емес. Жә, оны қоя тұрайық...

Сұлтанов. Иә, басқа не бар?

Сүлейменов. Әңгіме, сен екеуін де елді көрдің. Практиканың қазақ елі ішінде не күйге соғып жатқанын таныдың... Жә, енді осыдан не вывод ойлайсындар... Соны сұрайын деп ем... (*Ekeuіn eki жақ қолтығынан алады.*) Жүріндер, былайырақ басайық. Әңгіме айттыңдар.

Сұлтанов (*алдыңғы жақтарына қарай көрсемін*). Былай жүреміз бе, жок, былай қарай жүреміз бе?

Сүлейменов. Әне біреулер келеді екен. Жүріндер, былай басайық... (*Шығып кетіп бара жатқанда алдарынан Жәлел, Мақсұт кездесіп, күлісіп амандасады.*)

4-көрініс

Мақсұт, Жәлел шығады.

Жәле л. Жә, енді сіз есіттіңіз бе? Бұл уақыға жалғыз қазақ ішінде гана емес...

Максут. Әлбетте, наступление бар жерде бірдей ғой. Бәрінде де коллективтеу... Мен қырғыз ішінде біраз уақыгалар болыпты деген жалпы хабар есіттім...

Жәле л. Бәсе, қырғызда – Ош уақиғасы...

Максут. Иә, рас... тағы қайда?

Жәле л. Тәжікстан жақта Ибраһимбек хараетін білесіз.

Максут. Әрине... оқыдым ғой.

Жәле л. Ол Бұхар әмірінің хараеті... Бұл іс адамы болды... Онан соң Түрікпенстанда Иранға қарай мал иесі көп байлардың ат қашопкесі бар... Білесіз, ол жақта қарт Жөнейт әлі де қалғымайды...

Максут. Осының бәрі шарыққа жасалған, ауылға жасалған шабуылға қарсы берілген жауаптар... Ә, достойный, жақсы жауаптар...

Жәле л (*күлін*). ha, мен сізге де бір шын сұлу жауапты айттайын... Білесіз бе, паранжы мәселесінің халыны?

Максут. Иә, әлліг хұқімет декреті ме?

Жәле л. Ха-ха-ха. Декрет әліге шыққан жоқ. Қышлақтардың жауабын білдіңіз бе? Ферғана, Бұхарада көп қышлақтарда паранжы тастаған, тастауда фағалла көрсет-

кен қатын, қызларны масқаралап өлтіріп, дарақ башларына ұят жерлерінен іліп кету фактілері көбейген, ха-ха-ха (*Ekeyi de құлісін, шығып кетеді.*)

5-көрініс

Қадиша, Темірбеков, Оспанов өңгімелесіп шығады.

Қ а д и ш а. Осының көбі жалғыз бізге, Есенге ғана қарсы емес. Ишінен үйымға да, тіпті бүгінгі кеңес құрылсына да қарсылық ойлайды.

Т е м і р б е к о в. Бұның рас. Оған бірі ашық барса, бірталайы соқыр құрал боп байқамай барады.

О с п а н о в (*Қадишага*). Ал, соның себебі не дейсің?

Қ а д и ш а. Сырттан жылтырап жүргенде бірталайын кеңесшіл, белсенді жас деп, кейбірін тіпті лениншіл жас комсомол деп ек. Міне, енді басталып, қызып еді, тап тартысы ауылда, кейбірінің ондағы тамырларына балта тиіп еді... Қарашы, шынын айтқанын (*Куліседі.*)

О с п а н о в. Шындары не еken?

Қ а д и ш а. Не еken? Қөрмеймісің?

О с п а н о в. Не, өзің айтпайтығынбысың? Түрсіз екесің де, жүдә... (*Өзгелері күледі*).

Қ а д и ш а. Шындары: басынан біздікі емес. Жат таптың баласы. Түсін бояп қана жүрген. Ал, бүгін...

О с п а н о в. Бәсе... міне, міне... бүгін (*куліп, айналаны қоюмен шолып отін*) көріндер тамашаны. Ылғи бір ыбыржыбыр, сыйыр-сыбыр. Қарашы, осы тоғайдың ішін. Дәл бір үйым жасап жүрген шайка... (*Мазақтап.*) Ыж-ж-ж-ж!.. Қозғалған араның ұясы! Жоқ... бұны көріп қана қоюға болмайды...

Т е м і р б е к о в. Рас, жетті енді... Бұның да тамырына балта шабу... Дәл жуан тамырларын тауып, соган шабу керек.

Қ а д и ш а. Рас, өңгімені бар көлемімен үлкен мәселе қып қою керек.

Т е м і р б е к о в. Үлкейсін. Шын дерптің қайда екенін кіндікке де, үйымға да танытуымыз керек.

О с п а н о в. Бәсе, ал, осыны енді Есенмен сейлесу керек.

Темірбеков. Дұрыс. Ол өзі де мезгіл жеткен сияқты деп жүр. Мені өдейі бүгін осы бақшаны көр деп еді...

Қадиша. Маган да сүйдеген. Ал, соны табайық...

Оспанов. Қазір... қазір... Қайда жүр өзі. Түрсіз... Жүріндер, табайық... (*Шығын кеміседі.*)

6-корініс

Есен, Ракыш, Сейткерей шығады.

Сейткерей (*Raқышқа*). Ракыш, сен тегі қогамдық өңгімелерден оқшашу қалып жүрме!

Рақыш. Иә, неге олай дейсің? Маган қандай (*кулін*) саяси бағыт, у-у-h, тұтын дейсіз?

Есен (*кулін*). Иә, ағаңыздан саяси тәрбие алдыңыз...

Сейткерей. Е, мен теріс бағыт береді деймісің? Япырай, көлеңкеге қарай тон пішуге дайын тұрасыңдар-ау!..

Есен (*кулін*). Япырау, мен еш нәрсе айтқам жоқ қой. Неге секем алдыңыз?

Рақыш. Сейткерей ага, кәні, айтыңыз... Мен сіздің мәслихатыңызды қымбат санаймын.

Сейткерей. Олай болса әлеуметшіл, белсенді комсомол жастардың арасында болуың керек. Солардың салт-санасын қабылдап ал да, өмірде солардың машиғын қолдан. Ендігі тұрмыста, келешекте табаны нық басылған, мықты, керекті адамдар солар болады.

Есен (*Raқышқа*). Иә, кәні, бұған не дейсіз?

Рақыш (*кулін*). Мен комсомол болайын ба сүйтіп? Ал, Есен, олай болса мені алғызыңыз... Мен кіремін (*Тымтырыс*.) Ну? Неге үндемейсіз? Не айтасыз?

Есен. Жоқ... сіз кірмейсіз. Мен болсам алғызбас ем және...

Рақыш. Ө, ө, сүйтіңіз, шыныңызды айтыңыз... Неге?

Есен (*шапшаң*). Лучше уж барышня боп қалыңыз. Сіздің прошлыйыңыз, бүгінгі қалпыңыз соған жақсырақ подготовить етілмеген.

7-көрініс

Сыдық шығып, қол ұстасып амандасады. Сол кезде Темірбеков, Қадиshalар шыгады.

Қ а д и ш а. Есен, сен боспысың?
Е с е н. Иә, немене!
О спа н о в. Немене дегенше, бері жүрмеспісің, түрсіз!..

Кетіседі. Сейткерей өз бетімен кетеді.

8-көрініс

Сыдық, Рақыш үндеспей тұрып.

Р а қ ы ш. Иә, настроениеңіз дұрыс емес пе? Неге мұндаисыз?

С ы д ы қ. Неге олай дейсіз? Менің настроением сау...

Р а қ ы ш. Оныңыз жақсы еken... Олай болса айтыңызышы, маған неге жат қарайсыз?

С ы д ы қ. Ә, қабақты айтасыз ба? Бұ да жақсы еken. Біз қабақ танысатын боппыз ғой.

Р а қ ы ш (*күлін*). Жарайды енді, жазаламай, шенемей-ақ айтыңыз. Мойныңызға алдыңыз ғой... Қабағыңызға не болды?

С ы д ы қ. Япырай, біздің өрбір кездесуіміз осындағы бір тартыстан басталатыны қалай?.. Қойши енді, сіз-ақ арбаңыз... Мен тұра шынымды айтайын...

Р а қ ы ш (*күлін, қасына кеп, қолтығынан алады*). Иә, көне, сөйтіңді...

С ы д ы қ. Қабағым бұзылғанда кейбір таныстықтан арыла алмағаныңызға бұзылады...

Р а қ ы ш. Ә, аナンЫ АЙТАСЫЗ БА? Ол менің көнілімді қозгамай ма еken... Бірак... (*Тоқтайды.*)

С ы д ы қ. Иә, айтыңыз...

Р а қ ы ш. Арыла алмай, екі жаққа да бірдей болса не шара?..

С ы д ы қ (*қолтықтаган бойынша*). Жүріңіз олай болса, сейлесейік... (*Шығып кетеді.*)

9-көрініс

Сұлейменов, Сұлтанов, Мақсұт шығады. Мақсұт ортада.

Сүлеімекенов. Темірбековтер жалғыз бұл институт
емес, ана басқа ВУЗ-дардағыларды да шығартамыз дейді...

Мақсұт Е, үдегіп барады екен гой...

Сұлтанов. Атамаңыз... Не істейміз енді? Өздеріне
қарсы материалдарды біз де жинап жатырмыз... Бірақ оны-
мен өндіру қыын.

Сүлеімекенов. Осыларға тыю салып, өздерін реті
келсе осы орындарынан тайдағыл жіберсек, мына инсти-
тут түгел қолға шығуға болады... Ар жағындағы жұмыс көп
емес.

Мақсұт (*ойланып*). Ә, онда бұларды материалын
көбейтіп, жолдан алыш тастау керек екен. Осы күнгі үлкен
әдістің бірі осы. Бұны мұндағы үлттар өз белсенділеріне
тегіс қолданады: Қалайда бір-ак нәрсені мықты ұстаныз-
дар: алышпа, алышсаң – ұстаған жерде қолың, тістеген жерде
тісің кететін бол алыш (*Батырша шығады.*)

10-көрініс

Асығып жылдам басып келіп

Батырша. Әй, есіттіңдер ме? Сабырды жаңа аресто-
вать етіп алыш кетті?

Сүлеімекенов }   Арестъ?!. Арестъ?!.
Сұлтанов }

Мақсұт. Ә, келді ме?.. Енді кімге келер екен? Жә,
олай болса тараійық (*Осыдан соң ерсілі-қарсылы кездесу.*
Батырша Сейткерейге кездесін, “арес”, “Сабыр” деп әкетеді.
Сыдыққа Сүлеімекенов, студенттер бір-біріне “Сабыр... Са-
быр... ареске... ареске...” деген сөздер ию-қилю айтылып, бақ-
ша ішінде жүрістер шапшаңдал, судыр-судыр өсек-сыбыр
құжынайды.)

Мақсұт (*окшау жалғыз тұрып, басын шайқап*). Фажал!
(*Айналага қарап.*) Жан-жақтың бәрі!.. Осы тоғай іші түгел
сусылдаپ тұр ма, не өзі? Үісқыра ма, өлде нетеді? (Тоқ-
тап.) Жақсы белгі ме?.. Жаман ба?.. (*Салбырап ақырын*
басып шығады.)

АЛТЫНШЫ СУРЕТ

Түн. Кеш мезгіл. Қала бақшасының ішіндегі ашық ресторан. Жарықтар күшті. Бір жақ бұрышта ресторанның кішкене ашық саҳнасы. Айналаны қоршай біткен ағаш. Жағалай жасыл шарбақ. Ортада үлкенді-кішіл гүл ағаштары. Ақ қызғылт түсті розалар, қызыл-күрең және ақ түсті астралар. Ең көрнекті ортада үлкен-үлкен пиондар. Гүлдердің көбі ағаш шелектерге орнатылған... Бұл ресторанның саҳнаға жақын бұрышы. Ақ жаулық жабылған екі үстел ғана көрінеді. Айналаларында орындықтар. Жасыл шарбақтың бір есігі залға қарсы. Екі үстелдің біреуінде Батырша. Сейткерей, екіншісінде Жәлел, оның қасында биши цыган қызы... саҳнаға шығатын киімі бар... Шымылдық ашылғанда Сейткерейлер астарын ішіп болып қалған. Сыртта көп дауыс “бис”, “бис” деп қол шапалактайты. Жәлел мен қасындағы қызы да қағады. Саҳнаға әнші қызы шығады. Пианиномен “Минуточка” өнін жырлайды... Жұрт тағы қол соғады...

1-көрініс

Д а у ы с т а р. Червонная, Червонная!! Просим, просим, Червонная!

Б и ш і қ ы з (*басын үстап*). Еще раз?! Ой, не хочу! Ни-ни!

Ж ә л е л (*қасындағы қызына қарсы қол шапалактан*).
Просим, просим! Аду, Аду!

Б и ш і қ ы з (*қиланып*). И вы хотите этого, Желял
Жафарович!

Ж ә л е л (*қол қагып*). Ну, как же, как же! Ха-ха-ха!

Б и ш і қ ы з (*тұра беріп, қылымсып*). Разве я могу
отказать, если вы хотите!

Ж ә л е л. Огня, побольше огня! Ада! Знаете, вы меня
чаруете в такие моменты! (*Күледі. Қыз кетеді... билейді...
білеп жүріп оркестрге “ча-а-щ-щ-е” деп айгайлап қояды.
Жәлел оған күліп, қол ұра тұрып, Батыршалар үстеліне
кетеді.*)

Ж ә л е л. Білесіз бе, уақытында Баше сақауды Англия
неге таңдаған?

Б а т ы р ш а. Иә, неге?

Ж ә л е л (*күліп*). Просто, ол тәжік! Ал, Ауганның біз
жақтағы көршісі тәжік... Ананы өдейі сондай бетке

көрініске шығарып, біздің тәжіктерге шырға қылмақ саясаты еді...

С е й т к е р е й. Е, ол ана арабтың, ауғанның надан руларына қарсы ем болған шығар... Бізге онысы қона алмайды... (*Күлін*) Онысымен біздің тәжікті ала алмайды, білдің бе, Англияныз...

Ж ә л е л. Ә, оны кім біледі?.. Олай деп ғана қоймаңыз. Бұ да зор саясат, шырықты терең зерттеуден алған тәжірибелі... (*Қызы билеп болады. Қасына келеді. Өниші қызы да келеді. Жәлел турып, екеуін екі қолтығына алып, кетуге айналады.*)

Б а т ы р ш а (*кулін, Жәлелге*). Қайдан тізіп алғансыз?

Ж ә л е л (*кулін*). һа, менің сіздер күтпеген талай таңыстарым болады (*Қоштасып кетеді. Шыга бергенде Мақсұт кездеседі. Жәлел оралып амандасады.*)

Ж ә л е л. Жаңа жеттіңіз бе? Мен тосып отырдым!

М а қ с ұ т. Иә, кетеміз бе бұл жерден?

Ж ә л е л. Кетейік, жүріңіз.

М а қ с ұ т (*өйелдер туралы*). Мыналардың не керегі бар?

Ж ә л е л (*кулін, таныстырып*). Жүріңіз, о, бұлармен болу жақсы болады. Сөйлесе береміз! (*Мақсұт бір қызды алады, кетіседі.*)

2-көрініс

С е й т к е р е й (*жүргүре ыңғайланип, ақша төлеп болып*). Біртүрлі хабары қөп, білмейтүғыны жоқ...

Б а т ы р ш а. Мен білмеймін өйтеке қалай екенін, жүрістері анау! Мақсұттар әне.

С е й т к е р е й. Құданың құдырыеті, өзі бір шет жүргіттың шпионы сияқты әсер етеді маган.

Б а т ы р ш а. Е, қой, өзбектің басты кісісімін деп жүрген жоқ па?

С е й т к е р е й (*кулін*). Мен өйтеке аяқты тарттым өзінен!.. (*Шығып кетіседі. Музыка.*)

3-көрініс

Рақыш, Сыдық. Рақыш көнілді, жеңіл басып кеп, бір үстелге Сыдыққа қарсы отырады. Жоғарғы жағындағы сирень гүлінің

бұтағын қолымен басып кеп иіскеп, артынан Сыдыққа ііскетеді. Сыбырласып, құліп, кейде құлғен бойларында шалқайысып кетеді. Сыдықтың қолы бұның үстел үстіндегі қолын сипайды.

Р а қ ы ш (күліп). Менің күйеуім, білесіз бе, қандай болу керек?

С ы д ы қ. Иә, кәні, айтып көрініз.

Р а қ ы ш. Ең алдымен атағы, салмағы бар қоғам қызметкері болсын (*Кұбылып қүледі.*)

С ы д ы қ. Иә, ортақшыл болуға бола ма, күйеуінзге?

Р а қ ы ш. Әлбетте, олай болса тіпті жақсы.

С ы д ы қ. Және?

Р а қ ы ш. Және? (Тоқтаңқыран.) Бір жағынан светский адам да болсын.

С ы д ы қ. Ортақшылға мына шартыңыз ауырырақ болмаса не қылсын? (*Күліп.*) Онда үйымсыз лайық болмас па еді?

Р а қ ы ш (торыққан пішінмен). Оларда күш-салмақ аз, өздері жалынышты ғой (*Күліп.*) Удобный күйеу шықпайды ғой дейім.

С ы д ы қ (қоса күліп). Жарайсыз... жарайсыз (*Тоқтан.*) Жә, сізге күйеуге мұншалық есеппен тиу мәселесін кім түсіндірді? Соны айтыңызшы.

Р а қ ы ш. Кім түсіндірсін, өзімдей өзге оқыған әйелдер, оқыған қазақ қыздары... Солардың күйеу тандауын, Әмірін байқап, сынап көрмеймін бе? Және Сара женгей, Гулялар да жақсы сабак берे алады. Сіз оны білесіз бе?

С ы д ы қ. Білмесем де сеземін.

Шарбақты айналып келе жатқан үш жігіттің бастары көрінеді. Бұлар есіктен кіріп, мыналарды көріп тоқталандайды. Сүлейменов, Сұлтанов және үндемес студент, үшлеу де мастава.

4-корініс

С ы д ы қ (күліп амандастып). Иә, қош келіпсіндер, балалар!

С ү л е й м е н о в. Сыдық ағай, рұқсат па сіздерге қосылуға?

С ы д ы қ. Е, келіндер... келіндер... (*Келіп отырысады, тегіс жазғы жақсы киіммен.*)

Сұлтанов (*куліп*). Айыпқа бүйірманыздар, біз кішкене ішіп алдық...

Сыдық (*куліп*). Иә, бүйірмаймыз, бүйірмаймыз...
Қорықпай-ақ қой. Солай емес пе, Рақыш?

Рақыш (*куліп*). Білмейім.

Сүлеменов. Мына жерден өтіп бара жатып, жаңа Мақсұтқа кездесіп сейлесіп ек, содан сіздерді көріп өдейі келдік. Бәріміздің толып жатқан шеріміз бар... Сондықтан ішінкіреп жүрміз (*Даяши бөтелке, стакандар қояды. Сыдық құяды, ішіседі*.)

Сыдық. Шер... не қылған шер? Еш нәрсеге шерлену де, впечатляясь ету де керек емес...

Сұлтанов. Біз де оншалық салбырап жүргеміз жоқ. Жалғыз емеспіз. Бірқатар шәкірттің ішкі настроениесі біз жақта... Жаңа да талаймен сөйлестік...

Сүлеменов. Ойткенімен көбі көріне алмады ғой бүгінгі мәжілісте. Есіттіңіз бе? (*Сыдыққа*) Бүгін кешкे шейін жалпы студенттер жиылысы бол, әнеугі тізімдегі 10-ымызды чисткамен шығаратын қаулы жасады... Жасатқан Есен, Темірбеков, Қадишалар... Өзіміз тәуір-ақ айттыстық...

Сұлтанов. Бірақ, тәуір студенттің көбінің бұғып қалғаны рас. Бой көрсете алмады...

Сүлеменов. Енді не істейміз? Өстіп басқа өрлете береміз бе? Жоқ, бір қайыру бола ма бұларға да... Не айтасыз?..

Сыдық. Саспандар... Сендердің мәселеніңде, олардың мінезін де кіндік алдына қоямыз.

Сұлтанов. Соған мезгіл өбден жетті енді...

Сыдық (*куліп*). Жалғыз-ақ сендер жікшіл болып кетпендер, тегі... Өздеріңің жайларынды және ана басқарушылардың мінездерін шәкірттер арасына ашық қойып, ашық сөйлендер...

Сүлеменов. Білеміз өйтекі, бұлардың ісі тереңдеп барады. Тіпті осындағы бәрлеріңе қарсы характер қылып жүр Темірбеков.

Сыдық. Истесін. Қайта сондайларын ашындар. Онда жікшіл олар болып шығады. Солай өз қаруын өздеріне қарсы тәсендер... Ал, біз үшін сендер қауіп қылмандар (*Күліп*.) Құдай сақтар...

Қадиша, Есен, Темірбеков кіреді. Қолдарында папка, портфельдері. Түстері деловой. Білектері сыбанулы. Жұмыс істеп, шаршап шыққан кісінің ажары бар. Орын қарасып тұрады.

5-көрініс

Сұлтанов (бұларга қарап, мастиау қозғалыспен). Ә, ә, қош келіпсіздер... Темірбеков, міне, мына жақта бос орын бар.

Сыдық. Иә, мұнда, мінеки, бос орын бар, келіндер, Есен!

Есен (қозғалып). Дұрыс, отырсақ отыра салайық. (Отырысады. Анау үстел ішін-жеп жатады. Мыналарга даяшы сыра, закуска әкеледі.)

Сұлтанов (ішіп алып, Сұлейменовпен ымдасып, Есендеге сұрлана қарап). Е, Темірбеков, қалайсың?

Темірбеков (салқын жүзбен). Иә, не демексің?

Сұлтанов. Не, дейін? Жәй өншейін күйінді сұраймын. Ылғи тұтанып тұрасындар-ау.

Темірбеков. Ұқпаймын мен ондай сөзді. Ізденіп отырсың ғой өзің!

Қадиша. Тұтанған деген не деген сөз? Соқтығу ма бұл?

Сұлтанов. Іздену, соқтығу болушы ма еді біздей кісіде? Сендердің беттеріңе кім шыдасын!

Сұлейменов (сөзін бітіртпей). Қолдарың қанданып, ауыздарың майланаң тұрған жоқ па?

Есен (Сұлейменовке). Азамат, ішсең бетіңмен іш. Мынандай кисынсыз жерде қалай болса солай сөйлеме!

Сұлейменов. Иә, не бола қапты? Бұл жерде бөтен кісі жоқ.

Есен (жылдам). Кісі болсын, болмасын (Қатаңдау.). Немене елдегі атқамінердің бұралқы сөзін өкеп отырсың бұл жерге!..

Сұлтанов. Атқамінер... бұралқы... Солай деу үшін өуелі өзің аман ба екенсің сондайдан. Оны да бір байқау керек-ау, тегі.

Сыдық. Қой, ондай керексіз, жайсыз сөздерге барыспандар (Даяши келеді, ақша төлеп жатады.).

Есен. Жоқ, тоқтатпа, айтсын, айттып болсын. Иә, ағыт әр жерден жиып-тергенің болса...

Сүлеменов. Жиып-теретін біз емес, сендерсің, әркімді сауырлап, қуып, тың тыңдал...

Қадиша. Сенің ниетің: еркіне жіберіп, шәкірттер арасын бұлдіртіп қойса дейсің ғой... Біз үйткізе алмаймыз.. Әрине, қуамыз...

Сыдық. Қойсаншы, шырағым, сен...

Темірбеков. Неге қояды? Қоймайды (*Сүлейменовтерге*.) ВУЗ-дан қумак түгіл, басқа жерлерден де аластап шығарамыз.

Сұлтанов. Адырағал... өстіп құтыра берем дейтін шығарсың. Аяғың аспаннан келіп қалып жүрмесін...

Қадиша. Мыналар бүгін соқтығуды тілеген екен!..

Есен (устеді қатты қагып). Соқтығып қара... Білемін мен сенің сырынды. Төркініңде де танимын. Сүйенішің бар шығар сеніп жүрген... бірақ ол ініңде де су құйылады. Кеңес өкіметі ешкімді де бос шолжандатпайды, өйтіп.

Сыдық (сұрланып). Ол не деген сөз? Не жұмбағың ол? Өзің талайды қағытып отырысң ғой?!.

Есен (орынан тұрып). Қағытамын. Керек болса міне, шынын да айтамын (*Қолын Сыдыққа созып нұсқап тұрып*.) Мыналардың бәрін кеңес тәрбисінің жолынан тайғызып, азғындыққа жеткізген міне сенсің, Хасенов? Институттың ісшіл, дұрыс тіршілігі бұзылды. Соған кіналы сенің мінезің, сенің теріс салт -санаң!

Сыдық (тұрады, өзгелер де бірге тұрады). Ей, жолдасты, сандырақтама. Қазақтың иғлігіне арналған істі Хасенов өмірінде бірде-бір рет бұзып көрген емес. Ол бар қазаққа мәлім. Сенің оттаған сөзің керек емес. Мен сенімен салғыласуды бойыма мін деп санаймын, білемісің? Соңдықтан сөйлеспеймін де сенімен!

Есен (кекемін). Иә, саған ұсынса қол жете ме? Сен ірісің ғой! (*Ол устеді саусагымен қатты қагып*.) Жетті. Болды енді. Институт іші сенің мінезіңнен сайлау басына айналды. Мектеп ылғи күбір-күбір, жыбыр-жыбыр пәле ұясы, контрреволюцияның мекені болды. Қанатыңың астында кімдер жоқ сенің?.. Таңымайтын, сезбейтін шығармыз? Жетті... ертең мен білдіремін кіндікке осының бәрін.

Сыдық. Мен сендейдің сандырағына жауап бермеймін, бергім келмейді. Сен түгіл сенен зорын да

менсінуім екі талай, білдің бе? Ә, сенің жазбаган доносың
ғой... Әрине, сендер соны істемей, нені істейсің? Исте, істе...
(Журе береді, қасындағылар бірге кетеді.)

Е с е н (ұмтылып). Ой, дүшпан! (Қасындағылар ұстап
жібермейді. Ұйқы-түйқы.) Дүшпан... (Сыдық естіп бара
жатады.) Дүшпансың сен! (Жолдастарына Сыдықты нұсқап
тұрып.) Міне, жаулықтың жуан, терең тамыры!..

Ш ы м ы л д ы қ.

ЖЕТИНШІ СУРЕТ

Институт клубының бір бөлімі. Бұнда жиналыс. Сахнаның жартысы, клуб сахнасы. Онда жиылдыс басқармасы: Есен, Қадиша, Әбіш, Оспанов. Оң жақта, төменірек – залдың бір шеті. Қатар-қатар орындықтарда оқушылар. Арапарында, алдыңғы қатарда Лала мен Мусілім. Екінші қатарда отырған Сыдық, Мақсұт, Батырша, Сейткерейлер де көрінеді. Авансценага жақын трибуна. Шымылдық ашылғанда Жағыпаров Фани сөз сейлеп тұрады.

1-көрініс

Ф а н и. Иә, біз қазір шынның шыны, сынның сыны айтылып, сырдың да сырлы ашылатын ұлы өткелге келдік. Фасырлар, тарихтар бойына тамырын терең жайған, терең көмген тәртіпке селдей соққыны жасамақпyz. Қазақстан топырағында бұл азиятщина, жабайылық, надандық, қараңғылық тамырына балта шабу... Алып қадаммен, берік, нық басқан қадаммен ғана біз ескіліктің бәрін серпіп тастап, жаңа өмір, жаңа дәүір – социализм заңына бет түзейміз... Ауылдағы капиталшылдық, ұрушылдық, бектік, байлық тамырын қырқамыз... Бұл ұлы кезең біздің ішімізді сұрыптаиды. Алдына сенбеген, артын қимаған, қыындықтан қорықкан қобалжуы көп, тайғақ дос бізben болмайды. Осы іздену, тартысу, қиналу арқылы жаңа күнге өтемін деп езіне-өзі сенген, пролетариатты ісімен сендріген адам ғана бізben ереді. Қобалжушылар партияда болсын, жастар ішінде болсын, өзгеде болсын, енді бізден айырылады.

Жабысам десе де жабыса алмайды. Жыртылып айрылады. Міне, осында заманда сондай майданның азamatы болады деп тәрбиелеп келе жатқан еңбекші, кедей қазақ жастарын өлдекімнің жетегіне, арбауна бере алмаймыз біз... Алдаймын, адастырамын дегенді кім болса да аластаймыз, қуамыз... Білеміз біз, ондайдың бәрі сендерге келгенде өтірік қамыққан, қайғырган бол келеді. Қазақ үшін қан жылап, түн үйқысын төрт бөліп жүрген кісім бол келеді.

Ұлтшыл, үйымсыз барсың, ұлтшыл жастар және ұлтшыл ортақшылдар барсың... Иә, бұл жасырын емес... Білеміз барсындар... Міне, бүгін партия, өкімет атынан айтамыз: болды енді, ол сияқты өртегі заманның жырлараты. Тұтынғаның сол болса сен жаңағы азиятщина, жабайылық, реакция тобындасың... Өзің не десең үй де, бірақ объективно, тарихша сен сондасың. Алға бастаған өмір, тарих ұранын қостау орнына, отрицать ету сенің бар мазмұныңды ашады... Енді міне, айтындар, кімдіксіндер? Мінгірлемей, беттерінді ашындар. Біздік болған бізben, біздік еместерің шық, шығасың қарсы бетке (*Колындағы запискаларды жыгары көтеріп*.) Міне, маған берген запискалардың кейбірінен көріп отырмын, кейбір жастарды осында үя салған дерт адастырган, қаңғытқан көрінеді. Білесіндер ме, мұнда төңкеріс дүшпандарының сөздеріне шейін сөйлеп отырғандар бар. Кім сөйлетті, кім адастырды, не деп адастындар, – қазір ашып айтындар... Бұғып қалам, білінбей қалады екем демендер... Мұндағы жастар бар... Сол жастарды бастаған, атағы болмаса да пролетариат ісіне, партия ісіне тазалығы, беріктігі күшті болған жолдастар бар. Солардың көзі бәрінді де көреді. Табады... Атағы, аты бар асқақ жау біздің ол жастарды елеусіз, атақсyz, тәжірибесіз өлдекім деп санаған шығар. Бірақ біздің партияның, большевик партиясының: қатардағы, құба тәбел қөптің бірі бол жүрген адамдардың ішінен, мықты жауға “табандап ұрып тап жығатындаи” нық соққы, большевик соққысын бере білген адамның шығуы қандай жақсы!.. Қандай белгі!.. Біле білсе біздің күшіміздің қандай берік, сенімді күш екенін соның өзі де танытуы керек. Пролетариат тобының әрбір звеносы пролетариатша, болат,

Күрыш екенін соның өзі де сездіруі, таныстыруы керек. Иә, рас... Бұның өзі де сабақ жатқа... Жауга... Оған қарсы сенің кейбіріңнің сеніп жүрген күшің бар шығар... Бірақ ол сендер көріп жүрген күштің бәрі бізбен, партиямен ғана күшті... (*Қолымен үстелді қагып.*) Егер партия жолынан жырылып, қиқақтап көрсін. Күшінен, түсінен не қалар екен?

Біз мұнда үлкен тазарту жүргіземіз... Ол тазарту бастан аяққа дейін болады. Институттың бүтінгі тірелген тығырығы еріксіз соны керек қылады. Бұл тығырық терең тамырлы көрінеді. Осыған қарай талайдан бұрмалап әкеле жатқан, сендерге белгілі де, белгісіз де, көрінбей істейтін де, қыңыр-соқыр күштер болған көрінеді. Енді соның бәрін тазартамыз... Ашындар, ат салысындар... Өз міндерінді сонымен түзендер... Алдымен сөз сендердікі, адасқан жастар!.. (*Токтайды. Қол шапалақтау. Орнында бір тұрып, бір отырып, Лала көп шапалақтайды. Фанига бейілін көрсетуге тырысады. Басқарма өзара сөйлеседі. Фани барғанда барлығы бір нәрсені айтып, Фани мақұлдайды.*)

Е с е н. Жолдастар, Фани жолдастың баяндамасы да, сұрақтар, запискалар бойынша берілген жауабы да осымен тамам болды. Сейлеймін деп жазушылар саны 90. Енді басқарма айтысқа кірісден бұрын он минут үзіліс жариялауды мақұл көреді.

Д а у ы с т а р. Дұрыс... дұрыс...

Е с е н. Қарсы кісі жоқ па? (“Жоқ”, “жоқ” деген дауыстар.) Олай болса он минут перерыв! (Залда, басқармада да қозғалыс. Тұру, журу. Сыдық *Фанига жақындейдай*. *Фани қасынан орын көрсетеді. Сүлейменов, Мақсұт оқшауырақ.*)

С ү л е й м е н о в. Бізге шығу керек пе, жоқ па? Сөйлесек қайтеді осы?

М а қ с ү т. Жоқ, керек емес. Шиеленістіру қажет емес.

С ү л е й м е н о в. Батыршаларды шақырыпты Жағыпаров сөйлеспек.

М а қ с ү т. Солай ма? Ендеше (*күлін*) қатасын мойнына алып, солар сөйлеуі керек. Сейткерей сөйлесе тіпті шынын айттар. Өзгеріп жүрген кісі ғой. Тыңдайық, не қызық болар екен! Тыңдай беріндер!

2-көрініс

Ф а н и (*бір записканы Сыдыққа беріп*). Міне, қарашы мынаны... Бұның аты не?

С ы д ы қ (*алып жатып, салқындау*). Немене, не депті?

Ф а н и. Не дегені сол... Қазақстанның ағылшын отарынан не айырмасы бар, хатшының ағылшын жандаралынан не өзгелігі бар дейді? Міне, не үйрентген оқушыларың! Мұны не деп ақтайсың?.. Айтшы, кәні?

С ы д ы қ (*қарап шығып*). Ең өуелі мұндағы жастың бәрі бала емес. Қөшшілігінің өр алуан жап-жақсы дайындығы бар. Өздерінің өр нәрсеге сыны, шарты бар қоятын.

Ф а н и. Иә, сондықтан?

С ы д ы қ. Сондықтан бар сөзін үйретінді деуің орынсыз!

Ф а н и. Қайдан алды бұл пікірді? Бұл настроение не-ден туды?

С ы д ы қ (*таңданған бол*). Айналадағы өмірден алған шығар. Қайдан алушы еді? Сендер бірбеткей, ойланбай, арттарыңа қарамай, бұрап, майлап қойған машинадай, бұйырған бетпен шауып келесің. Бірақ осы ойланамысыңдар?

Ф а н и. Иә, партиядан қыңыр жайылатын ойды неге ойламайсың дейсің ғой? Әйтпесе Хасенов те, хасеновшілдік те болар ма еді?

С ы д ы қ. Әрине, жоғарыдан айдар тағып беріп, осының артынан қалма деген соң, сен сенімін ақтамасқа болар ма? (*Әбіш келіп тыңдайды.*) Бірақ ат қоя білеттін сенғана екем деп ойлама. Өз атың кім сенің, білемісің?

Ф а н и. О не деген сөз? Ашып айтшы, кәнে?..

С ы д ы қ. Осы орынға отырып, дәрежеге ие болып көтерілгеннен бері қарай үлкен мәселеде бірде-бір өз пікірің, өз бетің болып көрді ме, осы? Сондайың болса, соны жарыққа шығарып, атап тартысып көрдің бе? Олай болса сенің атың кім болады?

Ф а н и. Ата, айт... мен сендей өз бетімше байшыл, үлтшылдар пікірін тасымаймын. Өтірік айтпаймын... Айтсам партиямен бірмін. Партия макұлдаған пікірді айтамын.

С ы д ы қ (*kekemіn*). Япрай, не қылыш ғана тұа қалған десенші? Партия жолынан бірде-бір уақыт не артық, не кем түспес болар ма? Бірақ сонда шын үлкен, шын іргелі мәселені сенімен сөйлесе ме өуелі... айтыш көрші?

F а н и. Ә, бәсе, солай сөйле... менің сенімен де сөйлесуім керек еді. Жақсы аштың арманыңды... Сен үйым адамдары, үйым тәртібі туралы жау айтатын сөзге көшкен екесің. Бетінден жарылғасын... Енді, біл бірақ, сенің жолың ашық залалды... айқын жаулық жолына ауысыпты (*Записканы көрсемін*.) Келген, келтірген нәтижег міне... Сенімен кімші сөйлесу керек... ашылды...

С ы д ы қ. Аяма, қорқытам дейтін шығарсың. Шырағым Хасеновтің ол үйренген қоқайы... Ондай сөз саған ғана құбыжық...

F а н и. Әрине, сенің жақсы мен батырың үйым адамы, еңбекші жоқшысы болмасқа керек. Білеміз... Қайта кім соларға қарсы болса, соны батыр дейсің. Рас, біз ондай емеспіз. Ол сандырақтан кеткеміз... шүкірлік. Онда қазактың саналы еңбекшілі, бағыты дұрыс партиейці де кеткен бұ қунде... Қазір дерптен арылыш келеміз. Сен қалсаң соны мақтандың қылатын шығарсың, бірақ игілікке қарай сен көп емессің?... (*Әбішке қарап*.) Солай ма, Әбіш? Сен не дейсің?

Ә б і ш. Маган Сыдықтың бұл пікірлері жат. Мақұлдай алмасақ, керек.

С ы д ы қ (*Әбішке*). Ә, солай ма? Солай шығар, әрине...

Ә б і ш. Әрине, бұлай деу адасу, шектен асу.

С ы д ы қ. Айтарсың... айтарсың... (*Faniga*.) Бірақ сынышылымыз кейінгі өсетін жастар, кейінгі партиейцтер болар. Олар сендер ғана соғылыш шыққан қалыпқа соғылыш шықпас.

F а н и . Ә, дәмеміз алыста... әрине...

С ы д ы қ. Мезгіл пісіріп, толтырып шығарсың соларды. Сонда талай сені мен біз сияқты асылдар қайта бағланар... Сонда көрерміз...

F а н и (*kүлін*). Партиец деп бояған боласың. Одан да шыныңды-ақ айтсаңшы. Үлтшылдар тарихшысы болса осы заманың тұргысы мен емей кім дейтін сенсің гой... Бірақ біз тарихтан жеке орын аламыз деп мақсұт қылмаймыз...

Ескерткішім еңбекшінің, партияның бірігіп тұргызған ұлы дүкені болса, бізге мақтан да, бәйге де сол (*Батырша, Сейткерей шыгады.*) Жарайды біз бір- бірімізге қандық қой. Бұдан басқа сөзің жоқ қой?

Сыдық. Жоқ...

Фани. Ендеше, тоқтайық...

Сыдық. Тоқтатсаң тоқтат!.. (*Сызданып жалғыз кетеді.*)

3-көрініс

Фани (*Батырша, Сейткереймен амандасады*). Иә, мен сіздердің екеуінде де сейлеспекшімін.

Бартыша. Иә, бізді жаңа сіз керек қылады деген соң келдік.

Фани. Мұндағы жайды сіздерге қайталап айтудың қажеті жоқ. Сіздер бұрынғы алашорданың басы қып жүрген адамдарының бірісіздер. Соны көре-біле тұра біз сіздерге мүмкіндік бердік. Жағдай жасадық... Ол сын еді... Және пайдалы іс істей алса істесін деген сенім де еді... Ал, бүгін мынандай үлкен іс шықты. Жұртшылық көзіне сіздер бұдан оқшау тұрған кісі бол саналмайсыздар. Ол мүмкін емес... байланыстысыздар...

Сейтке. Қалайша, немен байланысады? Тағы көленкеге қарап тон пішү ме, жоқ дәлел бар ма? Әлде біздің жайымызға келгенде дәлел деген керек емес болады ма?

Фани. Өйтіп ақталу сізге де дағды болған шығар. Бірақ онымен ақталып, аршылып кету қыын. Сөздің қысқасы...

Бартыша. Иә, бізден не тілейсіздер, соны айтынызышы?..

Фани. Октябрь төңкерісінен бері 11 жыл болды. Содан бері сыртпен сыпайы кісі болып, ішті бөлек салып жүрген еп пен айла, мақта мен білте дегендердің өрісі бітті. Енді бетті ашасыз. Шынды айтасыздар... өздерінің кеңес ісіне кіріскеңнен бергі: жалпы бағыттан басқа бол, өздерің бол тығып, тығылып, қарсылық істеп жүрген жайларынды айтасың. Бұл күнде сол жаңағыдай бар Қазақстан жұртшылығына мәлім жүрістерінді теріс дең түсінесіздер ме, жоқ па? Түсінсөніздер, соның төңкеріс

үшін теріс, залалды мінез, залалды настроение екенін ашып айтасыздар... жараймысындар... бармысындар осыған... жоқпысындар... соған қазір ашық жауап керек...

С е й т к е р е й. Бұл шарт қой... Олай болса ашып айтарсыз, істелмесе не демексіз?..

Ф а н и. Истелмесе біз өз қорытындымызды жасаймыз. Бұл шарт, бірақ сауда емес... Біздің сіздермен бұл соңғы сөзіміз... Және бұған келтіріп отырған сіздердің іс мінездеріңіз. Ең ақыры міне, мына бүгінгі институт мәселесі... Көні, не дейсіздер? (*Батыршага.*) Мысалы, сіз не дейсіз? (*Есен келіп тұрады.*)

Б а т ы р ш а. Сіздің бізге ғана қадалғаныңыз қалай? Тіпті ұлтшыл біз емес (*Өтірік күліп.*) Осындағы өздерінің коммунистерің десек не дейсіз? Ал, тіпті (*Күледі.*)

Ф а н и (*салқын*). Ол өз бетімен. Қазір сөз сіздер туралы.

Б а т ы р ш а. Олай болса шынды айтайын. Мен өзіміздің бұл сөзіңді дұрыс көрем. Тіпті осы жүрттың жаласы ылғи алдымен бізге жабылатын болса (*куліп*), одан да солардан аулақ болам... Тек сұрайтыным: бұдан соң не айтсандар, өзім істеген істі айтындар... Мен жасынды да, коммунистің де білмеймін (*Күліп.*) Тегі, осы не өзі? Кім ұлтшыл бол шықса соның тубі біз боламыз да отырамыз... Міне, мен айтамын енді... бірақ ендігәрі ұлтшылдарынды менен аулак тарт (*Күледі.*)

Ф а н и. Дұрыс... қазір соныңызды сөйлейсіз ғой онда?

Б а т ы р ш а. Қазірге тым тығыз болды ғой... Дайындалуым керек еді.

Ф а н и. Дайындалу қанша қажет?.. Сөйлейсіз... дұрыс па?

Б а т ы р ш а. Дұрыс...

Ф а н и (*Сейткереігеле*). Көні, сіз не дейсіз?

С е й т к е р е й. Мен не дейін. Мына кісі сөйлемек болды ғой... сол жетер...

Б а т ы р ш а (*куліп*). Жоқ, мен сен үшін сөйлемеймін... Менен аулак, шырағым...

С е й т к е р е й. Жоқ, қалжындаамаңыз... Шын айтам, әрқайсымыз бірдей исповедоваться ете бермей-ақ, қояйық та...

Б а т ы р ш а. Жок, мен де шынын айтам, өз сөзінді өзің айт (*Өтірік күліп*.) Өзім топ деген жаладан құтыла алмай жүргендे сенің мынауың бір пәле ғой, жаным.

Е с е н. Е, солай, өзіңізге ермей бұлтақтаймын деген болса, жырып тастаңы...

Ф а н и (*Сейткерейге*). Көні, не дейсіз?

С е й т к е р е й. Мениң бұл шәкірттерге адал, таза қызметтен басқа жазығым жоқ. Соңдықтан бұл жерде шығып, жоқ қатаанды мойныңда ал деу орынсыз деп білемін.

Ф а н и. Сіз қияламай, анық жауап беріңіз...

С е й т к е р е й. Анық жауап болса, мен бұл жерде сөйлемеймін. Сейлесем Қазақстанда болатын елкелік съезд, конференциясының бірінде сейлімін. Жалпы ұйымсыз оқығандардың, соның ішінде өзімнің де бұл күнге шейін болған мінез, ісіміз туралы жаңа көзқарас, жаңа сынның бар. Соны жүртқа түгел естілетін қылыш, толық айтамын.

Е с е н. Ол керек болса, уақытында оны да айтасыз. Қазір мұнда да керек. Онда айтам деп бекінгенде енді мынадан қашасыз ба? Бұл түсініксіз ғой.

Ф а н и. Сіздердің тіл емізулеріңіз жетсе керек осы. Толқуыңыз – бетті ашпау... Оныңыз да бүгін бізге қосыла алмағаныңызды көрсетеді. Не дейсіз?..

С е й т к е р е й. Жок, шәкірттер алдында сейлей алмаймын. Бұнда кіналы емеспін.

Ф а н и. Солай ма?

С е й т к е р е й. Солай... Аяқтағы суға ағып өле алмаймын.

Ф а н и. Е, оны көрерміз... (*Сөзді тоқтатып, Есенге*.) Көні, жаңағы жолдастар бар ма, сейлессейік! (*Сейткерейлер тұрып кетеді*.)

4-көрініс

Е с е н (*сол жаққа қарап*). Ей, жолдастар, бері келіндер! (*Әбіш, Оспанов, Қадиша, Темірбеков шыгады*.)

Ф а н и. Жә, жолдастар, қазір біз біраз сейлесіп алайық... Мәселе осының бәрінен шығарылатын қорытынды мен жаңа адамдар туралы...

О спан о в. Иә, шет жағасы шешілді ғой өзі...

Е с е н. Шет жағасы емес, бәрі де шешілді.

Ф а н и (устелді қарындашпен тықылдатып). Сөздің қысқасы: біз директорды түсіріп, орнына өзірше мына Әбішті қалдырамыз... Жиылыс ашылған соң бұл естіртіледі. Екінші: жастар үйымының хатшылығынан Малдыбаевты шығарып (бәрі Қадишаға қарайды), Қадиша жолдасты ұсынамыз... Ә, хатшылығында баяғы Есен өзі қалады. Оспанов директор орынбасары, Темірбеков әрі бюро мүшесі, әрі бар институттың әр жерінің керекті пресі (бәрі күледі) болады. Солай ма, жолдастар?

Қ а д и ш а. Солай. Ал, тазарту туралы қалай болмақ? Ол жайынан не айттылады?

Ф а н и. Тазарту: өнеугі бұдан шығарылған алты шәкірт, онан соң үлкен тізім бойынша өзге ВУЗ-дан 10 студент тазарттылады...

5-көрініс

Малдыбаев келеді. Бұлар оған қарап тоқтайды.

Ф а н и. Иә?

М а л д ы б а е в. Мен осы жиылысқа біраз сөз айтсам деймін. Соны сіздермен согласовать етsem деп ем.

Е с е н. Иә, не айтпақ ең?

М а л д ы б а е в. Мен қatalастым... Мына Хасеновтің өсерімен үйим жолынан алыстаңқырап, адасып кеттім... соны мойныма алғым келеді...

Қ а д и ш а. Ә, ө, солай ма? Мен сенің мінезің туралы бәрібір сөйлемекшімін қазір. Кеш те болса есіңе түскен екен...

Т е м і р б е к о в. Сейлегені теріс болмас... Айтсын тыңдайық (Өзгелерге қарайды.)

Ф а н и. Сейле, жарайды, тыңдайық. Сенің мысалың бұл жүртқа жақсы сабак болуы керек.

М а л д ы б а е в. Білгенімді айтпақшымын өзім де ...

Ф а н и. Жарайды... жарайды... Онда сөйлейін... Не айтатынынды өзің біл. Біз нұсқамаймыз... Иә, өзірше... (Тоқтайды. Малдыбаев кетеді.)

Қ а д и ш а. Жә, осымен қатар мұндағы ұлтшыл үйымсыздар туралы да бағыт беру керек қой.

О спа н о в. Онан соң жаңағы Малдыбаевтай болмаса да, (*күліп*) ол өзімен кетсін, тұрсіз, (*Әбішке қарап*) отағасы, шәкірттердің сізге қарап та біраз бексе басты болғаны бар-ау... Сөздің шыны керек те, мәселенки. Сондықтан сіз де біраз өз жайыңыздан выступатътау дұрыс болмас па екен?

Ф а н и. Рас айтады. Әбіш, сен ең болмаса барлық уақығаға салғырт қарал, шабандап қалғансың.

Қ а д и ш а. Ол рас... Сейлел өту керек.

Е с е н (*Әбішке*). Иә, оны жүртқа айтқызбай, өзің істей керек.

Т е м і р б е к о в. Бұл қажет.

Ә б і ш (*басын изеп, салмақпен*). Білемін. Мен оны өзім де ойлап жүрмін.

Ф а н и. Сол... (*Тоқтап, Қадишаға.*) Ал, анау үлтышылдармен бұндағы үлтышылдық, байшылдық туралы бәріміз де сөйлейміз. Әлгі Батырша сөйлемемек, ол сөйлесін. Бірақ шын ниет жоқ. Кұлық. Бәрібір онында құны шамалты. Тегі, бұлармен құдалық сөйлесе беруді тоқтатармыз.

Қ а д и ш а. Рас... Жетті, осылармен арбаса беру.

Е с е н. Тұбі дұрысы сол шығар.

Ф а н и. Әзірше беттерін ашып, істерін жастарға әйгілете берінддер... Жә! Енді осымен тоқтаймыз ғой.

Е с е н. Болды енді... Менінше басқа сөз жоқ...

Ф а н и. Кәне, аш олай болса қайтадан жиылсысынды.

Е с е н (*қоңырауды шалдырлатып қагады*). Жолдастар... жолдастар... орындарыңа, жолдастар! (*Алдыңғы қатарға жүрт отырып жатады. Қоңырау.*)

Ш ы м ы л д ы қ

СЕГІЗІНШІ СУРЕТ

Сахна екі қатар. Жоғарғысы құн түсіп түрған үлкен балкон. Жиегі перила. Тәменгі қатар кішілеу коридор. Институт үйінің бір бөлімі. Жоғарғы балкон бойында қызылуы, көңілді жастар. Топ-топ болып күліп, ойнап, ән салысып, ерсілі-қарсылы етеді. Үстерінде мейрам киімдері. Анда-санда пионерлер топтары да етеді. Бұларға комсомол жастары бастық. Тәменгі коридордың жоғарғы жиегінде әндептіп жүріп, ұрандар жапсырып жатқан

комсомол қыздар, жігіттер топтары бар. Бір шетте жұпның киім киген Оспанов бояуымен ұран жазып жатыр. Анда-санда Темірбеков, Қадищалар да келіп, ұран жапсыруға жәрдемдесіп кетеді. Ұрандар бірінші май мейрамының. Балкоңдағы жастардың барлық қозғалысында 5-суреттегі көрініске қарсы шын үлкен ынтымақ, бірлік, қуаныш көрінеді. Шымылдық ашылғанда біразга шейін астыңғы коридор бос. Аздан соң Сүлейменов, Султанов шығып, аңырып тұрысып, ақырын күбірлеседі.

Екінші жақтан (*төменде*) Батырша, Сейткерей шығады.

1-көрініс

С е й т к е р е й (*қол ұстасып амандастып, Сұлтановқа*). Иә, комсомолға қайта ал деп арыз бермек емес пе ең, бердің бе? Не деседі?

С ү л т а н о в. Берген болып ем (*Күліп*.) Алмаймыз дейді.

С е й т к е р е й. Е, кіндікке арыз беру керек. Іздену керек қой. Құр не шығар деп қала бермей, тартысу керек емес пе?

С ү л т а н о в. Соған тіпті жабыса бермек ниетім де жоқ. Шынына келсек (*қозғалып*), осы күнде ойымыз қайта басқа жақта... Сіздермен сөйлесейік дегеніміз соның жайы.

Б а т ы р ш а (*Сейткерейге*). Сен қаламысың? Мен кетемін (*жүргүре ыңғайланады.*)

С е й т к е р е й. Жо, мен кетем... Кішкентай тұра тұрсанызышы...

С ү л е й м е н о в. Біз сіздермен аз сөйлеспекші едік.

Б а т ы р ш а. Не сөйлесесіндер? Не сөз болушы еді?

С ү л т а н о в. Болады ғой азын-аулақ сөз. Үркесіздер ме өздеріңіз бізден? (*Күліп*.) Қалайсыздар?

Б а т ы р ш а. Ой, шырағым, бұл күнде ондай сөзді не қыласың. Тіпті үркетініміз рас... Көрмеймісің? (*Жалтақтан*) Сендермен енді сөйлесуге де болмайды тілті. Өздерің білесің ғой...

С ү л е й м е н о в. Е, құдай-ай, солай екен деп өле қалайық па? Бізді бәрібір сіздерге байлады. Біз қаша алмаймыз. Бұрын да қашқан емеспіз. Бізге қашпаған соң сіздер қашасыздар ма?

Б а т ы р ш а. Қашу бәріміз үшін керек, білдің бе? Қашпағанда не таптық? Табасың көні, айтшы? Кешегі институт жыйналысында мені сөйлеткенің бе? Айттар сөзім бе еді сол менің? Табысың сол ма?.. Не бол, не бол барамыз?

С ү л е й м е н о в. Е, ол табыс болмаса да, залал емес... Тіпті де залал емес... Несі бар?

С е й т к е р е й. Жоқ, бұның бәрі олай емес... Впрочем, қалайда артық сөзге жол бермейік, тегіс сақ болу керек. Ол рас. Одан бәрі де жасырын бірдеңе істеп жүрген кісі жоқ. Мен солай деп түсінемін. Сондықтан, әрине, таныстықтан қашуға болмайды...

С ү л т а н о в. Біз құрғана таныстық емес... Сіздерді бұрынғыша саяси басшымыз, сол мағынада ағамыз деп білеміз. Және сөздің шыны, қазіргі айтпағымыз тіпті солардың жаласын ақтайық дейміз.

Б а т ы р ш а (*жылдам*). О не деген сөзің?

С ү л т а н о в. Ол мынау: біз өзір азбыз... Бірак...

С е й т к е р е й (*куліп*). Аз болғанда үшеу-ақпыш десеңші.

С ү л е й м е н о в. Жоқ, бар шығар, табылар тағы да!..

С ү л т а н о в. Иә, аз болсақ та біз сияқты наразы жастардың пікірін, көзқарасын бір араға жыйып, жүйе жағына негіздел, дәлелдей, түп бағыттымызды айтып, бір саяси бет белгілемекпіз. Осыған не дейсіздер?

Б а т ы р ш а. Шырағым, сен не айтып тұрсың өзі? Мен үқпайым ондай сөзді...

С ү л е й м е н о в (*саспай, салқын*). Қалайша дейсіз? Бүгін үқпай қапсыз. Кеше ғана емес пе еді, осы дәл сіздің мынау Сұлтановтарды жақсы жігіт деп мақтағаныңыз?

С ү л т а н о в. Ол ғана емес. Сөздің шынына келсек, мен осы настроениеиңі сіздерден алдым. Осы бағыттым сіздердің сөздеріңізден туған бағыт десем не дейсіз?

Б а т ы р ш а. Қой... қой... шырағым... Тіпті мына жастар қалайсындар сендер өздерің?

С ү л е й м е н о в. Япырай, олай сөйлеспейік те!.. (*Қалтасынан қаттылау қагаз шыгарып алып, Батырша, Сейткерейге ұсынып*) Міне, осыны оқып, пікір айтыңыздаршы.

Б а т ы р ш а (*шошынып*). Бұл не?

Сүлейменов (саспай). Бұл өлті мына Сұлтанов айтқан!..

Сейткөрөй. Қой, мыналарың не?.. Пәле гой, шырақтарым, мыналарың.

Батыра. Жоғалт... жоғалт. Шапшаң (*Тап беріп қазазга, Сүлейменовпен тартысып, бір шетін қос-қолдан уқалап.*) Ендігі қалғаның жазылған документ беру ме?!

Сұлтанов (Тап беріп Батыршаның қолынан үстап). Е, қойыңыз өрі... (*Қазазды босатып жұмып алып.*) Сіз тіпті көлеңкенізден қорқатынга жеткен екенсіз...

Сүлейменов (басын шайқап күліп). Ө, өз жемісіңіз бұған жеткенде у көрінді ме? Бірақ осымен бізді жемдегеніңізді не етейік?! Калечитъ ету ме еді ниетіңіз?!

Батыра. Мен мұндаі сөзге жоқпын. Айтқаным жок, мінеки... Егер сойлесем десе мына Сейткөреймен сөйлесе беріндер... (*Кетуге ыңғайланаады.*)

Сейткөрөй (күліп). Тоқтаңыз... тоқтаңызышы... (*Ананы тоқтатып, өзі де журуге ыңғайланаып.*) Сендер үркітіп жібердіндер гой (*Батыршага.*) Бір минут, мен де сізбен бірге кетем... (*Жастарға.*) Сендер бұндай сөзді қоғындар... Бұл негізінде орынсыз, теріс. Біз, әрине, сендерге сенеміз, сондықтан айтамыз бұл маслихатты да. Бұларың қай жағынан болса да ылайық емес...

Батыра. Жүр... жүр енді... Менің бір асығыс жұмысым бар...

Сейткөрөй. Ал, кеттік (*Жастарға.*) Иә, солай, шырақтарым (*Ekeyi де кеміп бара жатады.*)

Сұлтанов. Жарайды... жарайды... (*Сүлейменовке*) Сенген қойым сен болса-а-ң... (*Білсұрады.*)

Сүлейменов. Осыны да “аға, аға” деп, пәленнің бастығы, пәлендей атағы деп кісім қып жүрді-ау... Не қасиеті үшін?.. **Жұмбақ** (*Ekeyi де үндеңей тұрысады. Дағдарыс.*)

2-көрініс

Балконға Темірбеков, Қадиша шығады. Маңайларына бірталай жастар оралады. Арттарынан шұбылтып қоса өріп жүрген Лала, Мұсілім енді Қадиshalарға келеді.

Л а л а. Бүгін Сыдық Хасенов кеткелі жатыр екен!

М ү с ілім. Иә, жұрттың бәрі-ақ тастап кеткен көрінеді.
Өзінде де бұрынғы нығыздықтың бәрі қалыпты...

Л а л а. Как же.

Қ а д и ш а (*Mұсілімге*). Олай болса сіздер қайдан
білдіңіздер?

Л а л а (*жылдам*). Біз жаңа Рақышты көріп едік... Сол
айты.

Т е м ір б е к о в . Жұрт тастапты дейсіндер... Рақышты
қайтесіндер?

М ү с ілім (*күліп*). Әй, білмейім, ол да қанша барқа-
дар тапты екен...

Т е м ір б е к о в . Е, не болты?..

М ү с ілім. Есітерсіндер. Онша көңілді хал болмаған-
ау дейім!..

Л а л а. Қойшы, Мұсілім! Сплетня айтқан кісі сияқты
боп не керек!

М ү с ілім. Жоқ, мен әшейін кеткелі жатқанын айтам...

Л а л а. Ну, кетсе скатертю дорога. Бізге не керек.

М ү с ілім. Өзінің ісі контрольный комиссияға
беріліпті ғой...

Л а л а. Ну, айттым ғой, скатертю дорога! (*Қадишаға*)
Көні, енді болсаныздаршы, жүрейік те демонстрацияға...

Қ а д и ш а. Қазір, қазір, жолдас Лала... Е, бәсе, осыны
айтыңыз. Бірақ ана Оспанов бір ұранды бітіріп бола алмай
жатыр... (*Лаладан басқалары ұранды алып шығып кетеді*.)

Л а л а (*жүгіріп ұлпілден* Оспановтың артына келеді).
Қашан бітер екен лозунгіңіз?!

О сп а н о в (*артымен құбылып, артисше*). Бітер еді сіз
вдохновить етсөніз...

Л а л а (*қиналып күліп*). Қойыңызшы, сіз тіпті ылғи
өстіп тұрасыз мені көрсөніз (*Жақындаиды*.)

О сп а н о в (*бұрынғыша құбылып*). Білесіз бе, сүйтіп
кетем тіпті...

Л а л а. Бітіріңіз (*Жақындал, иығына ентелеп*.) Бітіріңіз
енді... Однако, сіз қандай жақсысыз!..

О сп а н о в. Қо-о-йыңызшы (*Шұғыл бұрылып, кисточ-
касын Лаланың бетіне жағатындаи былгалақтатып, мурнына
төсеп*.) Любить қыламысың? Сүй!..

Л а л а (*қиласыншалқалап*). Ах!.. Сіз неткен тентек.
О с п а н о в (*омыраулап*). Сүй... мұрнымнан (*Төсейді.*)
Л а л а. Милый! (*Шап етіп қушақтап, бетінен сүйеді.*)
О с п а н о в (*жұлқынып, теріс айнала беріп мазақтап*).
“Милый”, ой, түрсіз! (*Қадиша шыгады. Лала жүгіріп кетеді.*)
О с п а н о в (*Қадишаага*). Ал, ұрандар бітті. Мен үйге
барып киініп, майша киініп, директор-мирукторлар бол-
болса алдымға салып, сендер шыға бергенде қосыламыз.
Қ а д и ш а. Жарайды... (*Kemicedi.*)

3-көрініс

Төменде, алғашқы екі жігітке Мақсұт келеді.

М а қ с ұ т. Иә, жайларың қалай? Оқшауланып қалып-
сындар ғой өздерін? (*Күледі.*)

С ү л е й м е н о в. Оныңыз рас... Жалпы күй сондай
болса, оның үстіне жаңа Батырша мен Сейткереіді көріп,
онан сайын қарнымыз ашып қалды...

М а қ с ұ т. Е, олардан не шығушы еді, тәнір... Бір
нөрсе күтулерің өзі балалық қой. Маған айтқан сөздерінді
де айттындар ма оларға?

С ү л е й м е н о в. Иә, солайлау деп едік.
М а қ с ұ т. Тегі, сол жазба белгіні жасауларың қата...
Керек емес... бұрын да айтқамын.

С ү л т а н о в (*қалтасынан шыгарып*). Өзін оқыдыңыз
ба?.. Таныссаңыз қайтеді?

М а қ с ұ т. Жарайды, кейін. Әзірше өзінде тұра тұрсын.
Иә, олар корқатын шығар...

С ү л т а н о в. Ат-тонын ала қашады.

С ү л е й м е н о в. Қорыққанмен жан қалады дейді ғой.
М а қ с ұ т. Мен басқа қазақ болмаса бұл жүрген үйим-
сыздарының ішінде көңіл тоятын кісі тапқаным жоқ. Шын
саясат адамы жоқ. Ондай адам, ондай толпты уақыт туғызады.

С ү л е й м е н о в. Е, сондай уақыт енді туған, болған
жоқ па?

М а қ с ұ т. Бәсе, болса өзгеге сенбе, сондай қасиетті
өздеріңнен тап, өздеріңнен туғызындар... білдің бе? (*Бәрінің
бастары түйіседі.*)

Сүлейменов }
Сұлтанов } Иә, иә, рас.

Сахнага өскери сұр киім киген үш кісі шыгады.

4-көрініс

Мақсұт (оларды көрген жерден Сұлтановқа). Жырт!..
Жытыр!..

Сұлтанов алып жырта бергенде үшеудің біреуі келіп қолынан үстайды да, Мақсұтқа бір қолымен ордер береді.

Әске ри. Сіз той, Қарпықов?

Мақсұт. Бәсе, осылай болса керек қой. Иә, мен! Не бүйірасыз?

Әске ри (ордерді көрсөтін). Оқыңыз!.. (Сүлейменовке.) Сіздің фамилияңыз кім?

Сүлейменов. Сүлейменов!

Әске ри. Сұлтанов сіз бе?.. (Анау басымен белгі жасайды.) Міне, олай болса. (Екеуіне екі ордер береді. Сұлтановтың қазағын алып, қалтасына салады.)

Мақсұт. Дұрыс... Пәтерімізге баrasыздар ма, жоқ па?

Әске ри. Ол кейін... өзір жүрінді!

Үшеуін де алып шығып кетеді.

5-көрініс

Балконда Темірбеков, Қадиша, Оспановтарға Лала, Мұсілім жақындал келеді.

Мұсілім. Жаңа бір өскерлер Мақсұт пен Сүлейменов, Сұлтановты сұрап жүр...

Лала. Г... П... У... формасы бар үстерінде.

Темірбеков. Е, олай болса жаппақ шығар...
(Бірталай жастар, пионерлер сахнага шыгады.)

Лала }
Мұсілім } Қойшы, қойыңызышы...

Кадиша. Е, несі бар еді? Дұрыс... барсын, үлшыл оқығандардан шынымен біржолата отказаться ететін уақыт жетті... Біз жаңа өмірдің жаңа адамын, жаңа оқыған ғалым, жаңа маманды оларсыз өзіміз жасаймыз... (Жастарды көрсөтін) Мыналардан жасаймыз.

Темирбеков. Ал, кеткен кете берсін. Біз (*арптагы пионерлерді көрсөтін*) жаңаның мына уыз көк балдырганымен өзіміздің күншуакты бірінші майымызга барамыз... Куанышмызыды қарсы аламыз... Қамданыңдар... (*Бөрілереi желікпен жеңіл басып жөнеледі. Аттарында Мұсілім, Лала салбырап қорқып тұрып қалады.*)

Шымалдық

ЭПИЛОГ

Сахна ұзын террас. Шет-шеттерінде бірен-сарап жемістің ағаштары (шапталы, сирень.) Террас шарбагының екі жақ шетінде бойлап шыққан шырмауық. Залға қараган беттерінде қызғылт гулдер. Террастың артқы қабыргасы терезелер, есіктер. Терезелер шілтерлі. Алдарында құмыраға осірген, гул вазаларына орнатылған әр алуан гүл, букеттер. Террасқа үш пәтердің үш есігі шығады. Сыдық, Әбіш, Есен пәтерлері. Оң жақтағы есік Есендікі, ортада Әбіш, сол жақтағы Сыдықтікі. Әр есіктің жаңында ақ асжаулық жабылған кішілеу үстелдер. Айнала екі-үштен орындықтар. Әбіш пәтерінің тұсындағы орындықтар тоқыма. Бұлардың ішінде, Есен үй жағында тоқыма качалка да бар. Шымылдық ашылғанда Әбіш качалкада газет оқып отырады. Есен пәтеріне тиісті үстелдің жаңында залға сыртын беріп, сөнді апапақ киім киген адам аяғына бәтепкесін киіп жатады. Біреуін киіп, екіншісін бір аяғының басына іле беріп, үстел үстінде жатқан газетке көзі түседі де, соны бетіне алып, сырт қараган бойында отырып оқып қалады. Аздан соң ортаңғы есіктен Гуля жүгіріп шығады. Шашы, тұс-қозгалысы асығып, үріккендікті білдіреді.

1-көрініс

Гұл я (*есіктен атып шығып, айналага жалт-жұлт қарап, Әбішті мауып*). Әбіш! (*Жылап.*) Білдің бе не болғанын?

Әбіш (*саспаі*). Иә, не бопты?

Гұл я. Сейткерей жездем мен Батыршаны жаңа арестовать етілті.

Әбіш (*қолымен белгі қып*). Ыш-ш-ш!.. Болды, тоқтат, тілеуіңді берсін... (*Теріс қарап отырган жігіт тыңдаиды.*)

Г у л я. Керегі жоқ сақтығыңың... Бұл қорқақтық!
(*Жылап*) Сара тәтем кеп жылап отыр.

Ә б і ш (*нөрвіленіп*). Сақтығың не өзіңің? (Гуля қарайды.) Тоқтат, тыңдағым келмейді оның жәйін, білдің бе?

Г у л я. Не дейсің, Әбіш? Жездеме, маган істеп отырган мінезің осы ма? Қалай едің?

Ә б і ш. Не тілейсің өзің? Не сөйлем тұрганыңды түсіннемісің толық?

Г у л я. Жарайды... Ең болмаса Сара тәтеме жұбату сөзің де табылмай қалғаны ғой... жақын-ақ екесің...

Ә б і ш. Оныңды өсіреле тыңдамаймын. Айтушы болма маган бұл сөзді!..

Г у л я. Неге, не бола қалды? Не болған өзіне?

Ә б і ш. Әйелімсің, сөйлеспей болмайды... бірақ екеуміздің арамыз бітеу, меніреу кабырга ғой, тегі (*Кекемін*.) Не бола қалды? Сенше бола қалды ғана ғой... Ежелден, ертеден Сейткерей кім, мен кім?.. Әлде екеудің кісінің қыздарын алды, болды деймісің?

Г у л я. Е, тіпті өзің-ақ судить еткелі тұрсың ғой? Не үшін?

Ә б і ш (*қатал*). Менің сотым емес... Бұл күшті сот, тарих соты...

Г у л я. Соңғы уақытта не істеп еді? Не кінасы бар еді?

Ә б і ш. Рас, соңғы уақытта онда іштей бізге қарай толқу бар еді. Бірақ істе сыйылып шыға алмады. Бұрынғы машиғында қалды. Ана керексіз меніреу тобынан үзіліп кете алмады... толқу ғана...

Г у л я. Оларды жек көруші еді ғой... Тым құрмаса сонысын білуші ең ғой!

Ә б і ш. Іштей, онысы да іштей ғана шығар... Міне, енді барлық басқан із, жүрген жолдың айқын, әділі, қажет нәтижесі...

Г у л я (*жылап*). Не болады?.. Не болады енді...

Ә б і ш. Онысын өздері біледі... өз ішінен күш, сенім тауып, перелом жасауға жараса, сындырып қайта жасағандай: шығысы – батыс, батысы – шығыс болғандай өзгеріп, пайдалы бол шығуға жараса, кеңес соты жау туғызуға отырган сот емес.

Г у л я. Сол-ақ па? Барың осы ма?

Ә б і ш. Сол... Впрочем, оның жайындағы сөз осымен бітті... Енді біржолата доғар...

Г у л я. Әбіш, не дейсің? (*Жылап*) Япырай, мен қалай қаталасқамын сен туралы.

Ә б і ш (*террас шетіне кеп, бір шетке қарап*). Болды енді... Бітті сөз... Онан соң өнен бір Жәлел деген келеді... Айт, ашып айқын ғып айт, мен принимать етпеймін... (*Есеннің пәтеріне кетеді. Отырган жігіт макұлдағандай басын изейді.*)

Г у л я (*жалғыз*). Қысылғандағы... (*жылап*) жақын... Не қылған қаттылық! (*Отырган жігіт сыртымен үнсіз ақырын күліп отырган жайын көрсетеді.*)

2-көрініс

Жәлел шығады.

Ж ө л е л (*жынысып тұрып Гуляга иіледі. Гуля салқын, зорға амандасады*). Әбіш әфенді үйде ме екен? Көптен көрмелеп ем. Бір жұмысым бар еді.

Г у л я. Жоқ, үйде жоқ...

Ж ө л е л (*жынысып тұрып*). Иә, Сейткерей әфенді де алынған ба? (*Күліп*) Основательно, основательно басталған бұл тазарту...

Г у л я (*ашууланып*). Иә, неменеңізге мәз боласыз? Мазақ па?

Ж ө л е л (*күлген бойында*). Ә, ғафу етіңіз... Юсуф қари да арестовать етілген!..

Г у л я. Маған оның бәрібір! (*Теріс қарайды Жәлел күлген бойында иіліп шығып кетеді*.) Табалай ма өзі?.. Мазақ ете ме?.. Онбаған!.. (*Бұрқырап, ашулы басып үйіне кетеді. Отырган жігіт басын шайқап, “ха-ха-ха” деп күледі.*)

3-көрініс

Сыдық пәтерінен есікті қатты ашып, Рақыш шығады да, ренішті, ашулы жұзбен есікті жаппай, үйдің ішіне сөйлеп туралды.

Р а қ ы ш. Қайтіп қана үялмайсыз? Мен ғажап болам...

Сыдық (көрініп, есік алдына кеп, саспай). Дауыстамаңыз, Рақыш, естіп қояды мыналар...

Рақыш (қатты). Керегі жоқ маған... Мен сізді аяп, күтіп болғам... Білсін қайта жұрт.

Сыдық. Рақыш, Рақыш! Мен сізге ренжимін. Ойланыңыз не айтып тұрганыңызды... Нені білсін дейсіз?

Рақыш. Сіздің қиянатшыл, опасыздығыңызды білсін деймін...

Сыдық. Ол ауыр сөз... Оны айту ерте шығар, әлде... Қайдан білдініз... Өзіңіз үйге кіріңізші... (Қолынан ұстамақ болады.)

Рақыш (қолын тартып). Ұстамаңыз... жетер енді.

Сыдық. Неге айқайлайсыз? Сізге не болған өзі? Маған жолға қамдану керек. Уақыт боп қалды. Кіріңізші үйте! Мен сөйлесіп кетпекпін сізбен...

Рақыш (қиналып). Не сөйлесуге, не айтысуға болады енді сізбен? Не істедініз? Не істедініз?..

Сыдық. Не істеппін!?

Рақыш. Не іstemедініз... Алладыңыз. Кетіп, қашып баrasыз енді.

Сыдық. Мен өйелім, балам барын айтпап па ем сізге? (Тоқтап.) Сонда да...

Рақыш (қатты). Немене сонда да?

Сыдық. Сонда да айрыламыз деп тұрмын ба бүтін?

Рақыш. Солай демей не дедініз? Ісіңіз нені көрсетіп тұр?

Сыдық. Мен ойланам деп ғана айттым... Сіз неге аяғына шейін тыңдамайсыз?

Рақыш (жылап). Не қалды енді сізде тыңдарлық?

Сыдық (қолынан алып сипап, үйге таман апара жатып). Жүрініз, үйге жүріңізші, сөлесейік... Мен бұл күйде қалдыра алмаймын сізді... Аямын.

Рақыш (тез өзгеріп, салқын, қатаң, кекеткен жүзбен). Ә-ә-ә, солай дейсіз бе енді? Мейірімді кісінің маскасын кимексіз ғой. Жоқ, мен жанаушуды керек қылмаймын. Мен сізді танып болдым. Кетерде бір-екі ауыз жылы сөзге нем кетеді деп, сонымен ерітіп кетпексіз ғой! (Суық күліп.) Мен неге жылайым өлі... Аярлық, қимастық, еш нәрсе де жоқ... Міне, ақымақтық (Салқын.) Жә, хайыр (Қолын береді.)

Сыдық (қолын алып, жібермей). Жок, кетпеніз... Мен қимаймениң сізді...

Рақыш (қолын тартып алып). Жок, болды... Жетті...
Қош (Жылдам басып жүріп кетеді.)

Сыдық. Рақыш! (Артынан бір-екі басып.) Рақыш!...
(Анау кетіп қалады. Сыдық ойланып тұрып қалып, баулау.)

Все, что мило,
Все мимо, мимо...
Впереди
Неизвестность пути...
Незабвенно, неизгладимо,
Неповторимо,
прости!¹³⁴

Солай ма? Солай емес пе? (Тағы кейін басып.) Солай ма, солай емес пе? Ө, контрольная комиссия, партследователь!?.. (Үйге кіріп кетеді.)

Отырган жигіт. Уа, дариға! Блок... ха-ха-ха!

Бұрынғыдан қатты күледі.

4-корініс

Гуля шығып, ойланып отырып қалады. Күрсінеді. Аздан соң извозчик кіріп, Сыдьктың чемоданын алып шығады. Артынан бір түйіншекпен Сыдьк өзі.

Гул я (көріп, бұрылып тұрып). Ө, жүрдіңіз бе? Уакыт, жағдай өзінізге мәлім, лайықты ретпен шығарып сала алмадық...

Сыдық. Жо-жоқ... бәрі мәлім ғой... (Тоқтан.) Әбіштің өзін көре алмадым. Бірақ бәрібір сізге айтып кетейін... Мен осында көрген барлық қауымның ішінде аз ренжісем Әбішке ренжимін. Мен өзіме туыстас көруші ем. Олай бол шықпады. Соңыма түскендердің басы болмаса да, солардың тобына кетті. Мен жеңілейін... бірақ менімен бірге не жеңілді? Кім тоналды?.. Сіздердің айызыңыз қана алар маекен соған...

Г у л я (жылап отыра кетін). Әй, жездемді де ол аямайды (Жылап қалады. Сыдық “хайыр” деп кетеді. Гуля да үйге жүгіріп, кіріп кетеді.)

5-көрініс

Отырған жігіт “ха-ха-ха” деп күліп тұрып, халыққа бұрылады. Ол Оспанов.

О спа н о в (кулген бойында декламациямен).

О, Клим!
Дела твои велики.
Но кто их хвалит.
Родня да два заинки.

Ха-ха-ха... (Тоқтап.) Жә, осыны мен қазақшылайыншы! (Ойланып, қолымен жест жасап, ілгері басып.)

Па, шіркін, Клим!
Ісіңнің сенің толысы-ай,
Бірак мақтанышы кім?
Туганың екі кекеш болыс-ай!..

Ха-ха-ха... (Қолымен кеудесін қагып.) Күреп жіберсе, бізден бәлки ақындығының да шығып кетер... білдіңіз бе...
Ха-ха-ха...

Бұл күліп тұрганда Есен, Әбіш шығады. Екеуі де майша жақсы киінген.

6-көрініс

Ө б і ш. Сен немене жалғыз күліп тұрганың?
О спа н о в. Жәй, осында террасы да, гримасы да...
Е с е н. Өзің өлеңмен сөйлейсің гой тіпті...
О спа н о в. Иә, бүтін бізге үйқастар қызығып тұр...
(Күліседі.)

Е с е н (Әбішке). Иә, сонымен институт тіршілігінің түлегендей өзгеріп, серпіліп, тазарып, ісшіл боп кеткенін көремісің...

О спа н о в (аяғын сарт еткізіп, өзін көрсетін). Учебный частьке рапорт беруге рұқсат етіңіз: апрельде сабакқа келу 100 процент, бір кешігу, бір прагулсыз. Қоғамдық міндеттерді атқаруда екпінділік... Комсомол белсенділігі үш

есе артты. Оқу белгілері бұрынғыдан жағалай 30 процент көтерілді... Оқушылар арасында қағысу, дау-шагым біржолата жойылды.

Е с е н. Міне, тәжірибе де нәтиже!.. Әсіреле осыларды өсіре, асыра отырып, өзіміз де өсеміз...

Ә б і ш. Дәл айттың... Жеке басымызда өлі сыналмай, қалмай келе жатқан бірталай орасан міндеп бар... Содан арыламыз... (*Топтың өні, пионерлер барабаны, музикасы естіледі. Өн қазақша.*)

Е с е н. Шықты, міне, институт! Ал, жүрмейміз бе?

О спа н о в (тыңдаң тұрып). Ақырын айтады... Солай ма екен? (*Желтінің, шырқап әндемін.*)

Е-ей, шырқап сал...

Е-хе-ей, шырқап сал

Қадірлі майдың өніне!..

(*Бәрі күледі.*) Солай айта ма екен, түрсіз?

Ә б і ш. Ал, кірдік тобына, ердік соларға!.. (*Yшеи дегүре береді.*)

Ш ы м ы л д ы қ.